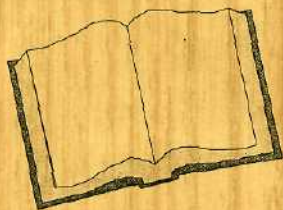

БС (каб.)
Б19

Бакъ 3.

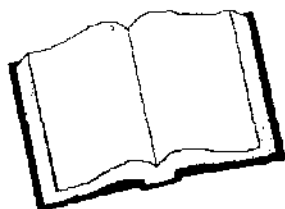
СИ ХЭКУ -
СИ ЛЪАХЭ

Налшыж
2007

З. Х. Бакова

**ТВОРЧЕСТВО ПИСАТЕЛЕЙ
АДЪГСКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ**

НАЛЬЧИК
Полиграфсервис и Т
2007

Бакъ 3.

СИ ХЭКУ -
СИ ЛЪАХЭ

В дар КБГУ
от Баковской з.

Налшык
2007

8С(каб)

УДК 82,09

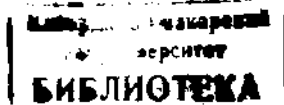
ББК 83.3

Б19

Рецензент:

Сонэ А., заслуженный работник культуры КБР

100007809

Бакова З. Х.

Б19 Творчество писателей адыгского зарубежья: Учебно-методическое пособие по спецкурсу. – Нальчик: Полиграфсервис и Т, 2007. – 48 с.

Издание предназначено для студентов отделения «кабардинский язык и литература» и учителей кабардинского языка и литературы.

Кабардино-Балкарский госуниверситет. 2007

...Абгьуэншэ бзухэр хадэм кьихьэм,
Хуэзыгьэдалъэм зи кьурагь,
Гыхьлыншэу губгьуэм кьинэ шлалэу,
Зэхуишлэжакьэ и шлэбагь.

Клыщокьуэ А.

ГЫХЬЭ. ХАМЭШЦІХЭМ ШЫПСЭУ АДЫГЭ УСАКИУЭХЭМ Я ТВОРЧЕСТВЭР

Блэклам и дерсхэр кьэкьуэнум льябжьэ хуащлэ. Тырку шлэнальгэм ис адыгэхэр я бзэклэ еджэн дэнэ кьэна, я анэдэлъхубзэклэ уэрамхэм шыпсэлъэну хунт ямыщлэ шекьлэклэ лъэхьэнэ шылащ. Апхуэдэу шыт пэтми, ди лъэпкьэгьухэм шлэныгьэ зилэу кьахэжэпхьыклахэм кьахэкьырт – шлалэхэми хьыджэбзхэми – адыгэбзэклэ тхэфу кьеджэфу зезыгьэсахэр. Абыхэм яшыщ зыт бзылэхугьэ *Хьэщлэдэгу Нэрмин*.

Нэрмин Сивас кьалэм кьыщальхуащ. Ныбжьыщлэ дыдэу кьалэм кьэзыщтахэм яшыщщ. Абы и тхыгьэ Іэджэ «Кавказ» журналым кьытехуащ. «Іэлиф и пщлэхьхэр» зыфлэша рассказ сборникри Анкара тхыль тедзапгэм кьышыдагьэклэщ. Нэрмин и усэхэр, хьыбархэр тырку курыт еджапгэхэм шрагьэдж.

Хьэщлэдэгум илэщ романхэри усэ тхыгьэхэри. Абы и усэ зыбжанэ тетащ «Іуащхьэмахуэ» журналым, «Ленин гьузгу» газетым.

Хамэщлэым пщлэхьхэ адыгэхэм кьайфыкл хэкуншагьэ узыфэр игьэткьун папщлэ, кьалэмым зыхуэзыгьэазэхэм яшыщ шхьэклэ, Нэрмин а темэр зыми емьшхьэ кынгьэлъэгьуэжаш:

Гухэль пхузилэр сэ, Іуащхьэмахуэ,
Уи шхьэщыгу тхьуахэм нэхь йолъэгькл.
Пщлэхь пхуэзмылбагьуу дэклкьым зы жэци,
Си гур дапщэши уэ ныпхуоплэкл.

Хамэш! ипхъауэ шыгэ уи бынхэм
Дэ гугъэ гъуазуу дилэр уэраш.
Нэхъ лъапгъу дыбжыр дуней насыпхэм
Уи лъапэ дышгэсыжынырш.

Узмылгагъужу сылгэмэ,
Сошгэ, зэтэхънукъым си наплэр, Хэку...
Хуэлгъу уи куэшыпм сыгхмэ си гъашлэр,
Хыумын си кхъашхъэр уи ятгэ тгэклу.

Шэч хэлькъым Хъэщгэдэгу Нэрмин и адэшхуэ-анэшхуэхэм жалэж хъыбар гэджэ зэрышгэдэгум. Абыкгэ гурыщхъуэ шгэтщып мыраш. Истамбылаклуэ зманым шыгъуэ, зэрыжалэжымкгэ, нэхъыжхэм къыздашгэрт, жалэ, шыгэ гэмьщгэ, я лъэпсэжым деж къышгэщгэу. А шыгэ тгэклу чысэм илгъу Тыркум здрахырт, лгэ нэужь я кхъашхъэм трагъэклугэну Абыкгэ, дауи, я псэм тыншыгъуэ гуэр иратын хысэг ягъу арат.

Шыгэ гэмьщгэм ехъэлгъуэ иджыри зы хъыбар. Мэлычыпхъу уасэ зыхуигъэувыжат, Унэджокгъуэ ишэну мурад щигъым. Мэлычыпхъу Унэджокгъуэ иритащ чысэ, абы из дышгэ къратыну хуигъэуу. Унэджокгъуэ хузэггэпэщакъым чысэм из хъун дышгэ. Унэджокгъуэ чэнджэщ хуей шыхъукгэ, къыжралэ чысэр шыхум и гум къыхэщыкгэу, икги ар зэрыггэнщыгын шыгуль гэмьщгэ фгэкгэ шымыгъу. Къыжралам хуэдэу ешри, шыгэ гэмьщгэ иралгъа нэужь, чысэм тынш дыдэу дышгэр из хъуаш. Гуэрыгуатэм къыхэщ образри шыхъэт зэрытехъуэмкгэ, шыхум и гур, и псэр арэзы зышыфынур и шыналгэраш. Нэрмин усаклуэм гурэ псэгкэ зыхишгэну хуейщ адэж шыналгэм и гэфыггэр-араш, дунейм тетыху къемыхъуллами, и псэр хэкум шыщ «ятгэ тгэклум» гъунэгъу хуишгэну шыхуейр.

Адыгэ мин бжыггэ зыхэклуэда тенджыз Фыщгэм гушыкгэ хуашгэуэ жалэркъым хэхэс адыгэ усаклуэхэм. Атгэ абы хэклуэдахэм я фэ ираплгъу, и гъунэгъу зашгэмэ, я гур зыгуэркгэ псэхуу апхуэдэщ нэхъыбэхэм я усэм къышгэуатэ гурыгъу-гурышгэхэр. Абы и шапхъэщ *Шыгэлыгъуэ Мэжид* и усэ «Сэ сызыхишгэу хыри мэгыз» зыфишар:

Щхъуанггэш
Тенджыз Фыщгэм

И толькунхэр...
Уэрш кыксуэтыр
Сыщлэплэнут уи нэм.

Зэрытлыагыуци, лирическэ лыхъужьым и гур фыльагыуныгэклэ гэнцлэщ. Теджызыр зы тлэкүки шынагыуэкьым, хэкум ирахуахэм я насыпыншагэм ар зыки ирихэлэркьым:

Теджыз лүфэм сылутш –
Хым сыхоллэ.
Уэрш си гьашлэр –
Гур, зихузу поплэ.
Уэрыншэу сыпсэуну
Сэ слээкыжкьым –
Теджыз Фыщлэ лүфэм
Льэр схулумыкыж.

Хэкум ираху адыгэхэр зрагьэтгысхьэу шыта кхъухь зэпэгьуанэ-хэм теухуауэ зы псалтэ жиэркьым усаклэуэм. Ауэ зы упци кьоув: сыт лирическэ лыхъужьыр теджыз лүфэм щыдишэхыр?

Зэтегуплэжхэу
Толькунхэр кьоуш –
Ухыгэ фыщлэм
Уэрыншэу сефыщ.
Хьуащ лыагыуныгээр
Мы си гум из...
Сэ сызыхищлэу
Хьри мэгыз.

Усэм и иужьрей сатыритымклэ псори гурылэуэгьуэ мэхъуж. Мыбдежым Шыгэлыгыуэм кыггэсэбэпа художественнэ Измалыр узытегушхуащэ мыхъунхэм ящыщт. Сыту жыплэмэ, шлэджыклаклуэр текстым и клэм нэс шымыгыуазэмэ, усаклуэр и мурадым темылэбауэ кьэнэнри хэлъщ. Ауэ Шыгэлыгыуэр хуеякьым «гыуэгу» хьэзырым тыншу ириклуэну, гугьуехь зыпылбыр нэхь кьыхихащ. Зы епллыгыуэклэ лыагыуныгэ нэсклэ тепсэлыхь кьыпфлэщл хуэдээрэ укьоджэ. Арщхэклэ и клэм деж кьыдгурегэлэуэж и лэпкьым щхьэ-клэ зыхищлэхэр зэрыкуур, зэрыабрагыуэр, уеблэмэ, хьри кьыдэгьызу, лэпкь гуауэр кьыдигуэшу.

Щэныгырэылажэ щэрыуэ Бэчыжэ Л.А. и псалъэклэ жытэнщи, адыгэ диаспорэм кыхэкэ усаклуэхэм я усыггэхэр нэхьыбэу траухуэ «я этносым, лъэпкъым и тхыдэ гьуэгуанэм, абы пщэдей кыпэщылтым, адэ Хэкужым гьэзэжын зэрыхуейм». Абыхэм гупсысэ-псэггэгүфлэ дахаггэу ящлэлым я унэтныныггэр, узыхуауэзщлэр мыпхуэдэу кыжынлэ хьуну кьелгытэ еджаггэшхуэм: «Дэ – дыадыггэщ, ар зэи зыщыдггэггүпщэ мыхьунщ. Дэтхэнэ зыми ди кьалэныр – зытхумэжырщ, лъэпкъ зэхэщлэкыр кызэзщлэдггэушэн папщлэ щхьэж хузэфлэклэ ищлэнырщ».

Бэчыжым жиэм пэж зэрыхэлтым шэч кытетхэркыым, ауэ тхыггэхэм я нэхьыбэм ящлэль мыхьэнэмрэ ахэр зыхуэунэтлэхэмрэ апхуэдэу зэхуэкьусауэ, нэггүэшлэ луэху еплтыккэ хэхэс адыгэ тхаклуэхэм ямылэуи пхужылэнуккым. Пэжщ, усаклуэхэм дэтхэнэми кыиштэну темэмккэ хуитыжщ; лъэпкъ, тхыдэ луэхуггүэхэм зыщыхуаггэзэклэи, ап я зэчияггым тешлыхьауэрэ шытщ, зэрызэпкь-рахри абы куэдккэ елгытащ. Абы и щапхьэхэр шыггунэжщ хэхэс адыгэ литературэм. Дызытепсэлгыхь луэхуггүэр нэхь кызэхьуллэхэм ящыщ зыщ Шыггэлыггүэр.

Хамэщтым ис усаклуэхэм хэкужым хуалэ гурыщлэ кьабзэр хым хуэдэу кууш, кыибггыхьуэккэ ух имылэным хуэдэу. Гурыщлэ хуабэккэ яггэфлэ абыхэм адэжэ щынальгэм и дахаггэр, бгыхэм я уардаггэр, псыежэххэм я даушдыр, лъэпкъым кызэпича тхыдэ гьуэгуанэ кыжыэу лыггэрэ хахуаггэккэ ггэнщлар, флым я нэхьыфлэр зыхуэфашэу кьалгытэ хэкужыр. Абы и лъэныкьуэккэ Тыркум шыпсэу *Мерэтыкьуэ Метин* и усэ «Си хэку» зыфлишар хьэлэмэтщ.

Адэжэ щынальгэм и клэдахьуэм
Сыкышыкклатэм удэ ггэггэуэ,
Лэфлыггэм ггашлэр шыз ищлэнт,
Псэхуггүэр си псэм зэхьичлэнт.

Мы усэм персонаж хьисэпу кыххэувэхэм псэ кьахилгыхьэ кьудейккым, атлэ а и «нэфлэ зыщыхуахэм» ящыщ зыуэ езыми зыкыи-лыггэтжмэ, сыт яггэ кьын? Апхуэдэуи ещлэ усаклуэм, псэ тыншыггүэу зыхищлэнккэ гуггэу.

Адэжэ щынальгэм и кьурш шлаггым
Си ггашлэр псыуэ кышежьатэм,

Гуфигъуэ зашэу сежэхынт,
Къуршыбгъэ лъагэр псым къишынт...

Мерэтыкъуэ Метин и творческэ хэттым ещхуэ тхаш *Гъунокъуэ ПыкIэ* и усэхэри. Абы и усэхэу «Си Хэку», «Пшэдейм фыкIэ сы-шогугъ» зыфIишахэм хэт лирическэ лыхъужьхэм я псэр ятыну хэ-зырщ, Хэкужым шыфушIэжыну зманыр къыгъэсын папщIэ. Кавказым теухуа гупсысэхэр къыщифуатэкIэ, абы и гур «мэткIу». Ар хэ-зырщ къуалэбзу хъууэ Кавказ къуршхэм я деж лъэтэжыну, е лъахэм къыщыкI удз хъууэ щхъуантIагъуэ лъахэм хуэщхъэлэну, е жыла-гъуэм дэж псы кIантIэ цыкIу сурэтым иувэну.

Ди къэхутэныгъэхэм къагъэлягъуэраши, Тыркум къышалъхуа-ри, Сирием къыщыхъуари, Иорданием шыпсэури, Америкэм, Евро-пэм Iапхуахэри хэкужым къазэрыхушытыр зэхуэдэщ, гурыщIэ зтIолъхуэныкъуэм ягъэусэ, къагъэсэбэп художественнэ Iэмалхэри адыгэ Iуэрыфутэм, иджырей лъэпкъ литературэм къыхагъуатэри, езыхэр зыщыпсэу щынальгэм, зыдэпсэу лъэпкъхэм я нэщэнэхэри абыхэм хаухуанэ.

Ауэ хэхэс адыгэ усакIуэхэм Кавказ щынальгэм и образ цаухуэкIэ абыхэм нэхъыбэу тегъэщIанIэ яхуэхъур я адэшхуэ-анэшхуэхэм жалэжу зэхаха хыбархэрщ. Апхуэдэ хыбархэмкIэщ Тыркум шыпсэу Гъунокъуэ ПыкIэ зерищыхур адэж лъахэр – Кав-казыр. Хэкум щхъэкIэ абы и гур зыхищIэ Iэфыгъэхэм я гугъу ищIурэ, зэгурэи имыльгъуа щынальгэм и къуршхэм я дахагъэр и нэгу къыщIегъэхэ, абыхэм я шыгухэр зэщIэпщIыпщIэу, гуапагъэр къашхъэщыху.

Лирическэ лыхъужьым и пщIыхьым зэи хэкIыркым хэкужьыр. Жэш къэси тхэ йолъэлу аргуэру и гугъэ псор зыхунгъазэ и хэ-кужьыр иджыри и пщIыхьэпIэм къыхигъэхуэну. Хэкум щхъэкIэ иIэ фIыльгагъуныгъэмкIэ къыдэгуашэ хъуа пщIыхьэпIэр усакIуэм по-этическэ Iэмал къищIанц и гурыгъу-гурыщIэхэм я шыфэлIыфэхэр нэсу дигъэлягъунымкIэ.

Хэкум щхъэкIэ игъэтIыгъуэ гурыщIэхэм хуэдэ дыдэ усакIуэм къытхуефутэ и анэдэлъхубзэм теухуауэ:

Уи анэ IэфIу
Уэ къопсальэ шыхъукIэ,
Уи нэкIушхэм ба къыхуищIу,
Уи тхъэклумэм къызэрифушашэ

Бээр араш уи анэдэльхубээр.
Хуитыныггэм папшлэ лъэки зыфлэшпыр,
Гъэсэнныггэм хуелэу шхьэр зылэтыр,
Щыгум хэхуэж хьумэ,
Уи адэжь кыпхуигъанэ бээр –
Араш уи анэдэльхубээр.
Махуэ къэс бгъэклуэдыр
Пцлэ зыхуумышпыжыр,
Уи гупсысэхэр
Зыхьыж-зылызышлэжыр,
Узэлэпэуа бээрарш
Уи анэдэльхубээр.

Къэдгъэлъэгъуа усэм Гъунокъуэ Пыклэ кыщелэт анэдэльхубээм и лэфлагъри, абырэ анэмрэ зэрызэхуигъадэри, шхьэхуитыныггэм папшлэ лыгъ бгъэлъэгъуэнумэ, ар уи гъуазэу зэрыщытыпхъэри, ар, наплэм нэр зэрихьумэм хуэдэу, хьумэн зэрыхуейри. Еджагъэшху-эхэми зэрыжафаци, анэдэльхубээмклэ цыхур нэхь шэрыуэу, куууэ мэгупсысэ, хамэбзэклэ нэхьрэ, ар цыхум и псэм, и акъылым шызеклуэ щэхухэм щыщ.

А Гуэхугъуэм пицэ шыклэщ Истамбыл шыпсэуа ди хэкуэгуу усаклуэ *Тхьээплэ Фозий*. Тыркум цылэ Къайсэр куйм хыхьэ Къундетей адыгэ къуажэм ар 1951 гъэм кыщалъхуаш. И адэр Иззэтц. Зэрыжилэжымклэ, Фозий и адэшхуэм и адэжыраш – Унусц – мухьэжырым и лэхьэнэм, и къуэшитл и гъусэу, Къэбэрдейм ирагъэклар. Тхьээплым цлэныгъэ нэхьыщхьэ зригъэгъуэтат – Анкара дэт университетым и юридическэ факультетыр кънухат. Илъэс куэдклэ Тыркум и таможенм цылэжыаш.

Хэхэсу псэу дэтхэнэ адыгэми хуэдэу, зэрыщыклу лъандэрэ адэжь шыналгэм и хьыбар тельгьиджэхэм щапныклаш; и Хэку, и шыгу шытеувэзыр и хуэпсаплэу къэхьуаш. Икли ар абы япэу хуэфлэклаш 1990 гъэм. Абы и ужькли зыбжанэрэ Къэбэрдей-Балъкъэрым къэклуаш и лыхьыхэри зригъэгъуэтыжаш.

Фозий лэжыаклуэшхуэт, хьэрэчэт зыхэлът. Адэжь хэкум сэбэп хуэхьуну и мураду, нэгъуэщл и ныбжьэгъу адыгэ шлалэ гуи и гъусэу, вагъуищ зилэ «Кавказ-гранд» хьэщлэшпыр Налшык кыщыцэлунхат, «Севкавказэлектроприбор» заводым къэл кыщлэ-зыгъэки цех щиутыпшат, нэгъуэщл Гуэхугъуэфлхэри илэжыат. Хэ-

кужым ехэллауэ Фозий зэфиггэклыну и мурада псори кьехулаактым – ар зэуэзэпсэу дунейм ехыжаш.

Тхьэзэплъ Фозий мычэму усэ итхыу шытактым, ауэ кляпни-жапи и гурыщлэхэм кыщрамытым деж, ахэр тхылымпэм лэзэу триггэзагэрт.

Тхьэзэплъми хэку темэр фыуэ ильагьут, икни абы усэ зыбжанэ трихуаш. Абыхэм яшыщ зым – «Си хэку – си ляхэ» зыфищам – эпическэ кьару кьыхэщу шыжелэ:

Иретху си щхьэщар гушлэгьуншэу,
Си гьашлэр, хуеймэ, иреклуэщл.
Сыпсэуфынктым сэ узрыншэу,
Сыхуейктым ляхэ сэ нэгьуэщл.

Сэ жэци махуи, еш сымышлэу,
Мы шыгу гьунэншэр шлэсшыкынщ...
Уэ псалэ дахэу пхуэзгьэфашэр
Сыпсэухунклэ кьэсшыпынщ.

Усаклуэм кьыгезэрыгуэ гурыщлэр нэхь иныху, абы нэхь шэрыуэу, нэхь кьызэрыгуэклыу топсэлъыхьыж. Тхьэзэплътым и усэ адэклэ зи гугьу тцлыну сурэтыштым и бзэклэ – кьэрэндацккэ жыла хьуауэ кьызышылдгьэхьумэ, дилэну кьыщлэккынщ сабийм ищла сурэт щхьуэклэплъыккэ:

Гуфлэгьуэми гулэгьуэмии дэ дилэр зы Хэкуш.
Хамэщл сыщыпсэуми, си нэгум ар шлэтц:
Тэрчыж и толькьунхэр мэушэ, досей.
Гьэгьахэм, гьэгьахэм губгьуэшхуэр ясей.
Кьуршыжьхэм я шыгур пшэм шылэш я шылу.
А псори, а псори хьуаш гушлэм кьышылу.

Хэку-анэм и лэ гуапэр зи щхьэфэм емыдэхэщла хэхэсхэм я макь укьэзыгьэдзыхэм и джэрпэдджэж хьуаш жыплэн хуэдизу Фозий илэщ мыпхуэдэ сагырхэр («Адыгэм иль лэлыр шожэхьыр си лынштхуэм» усэм шыщц):

И бзийхэм сагьафлэу сесактым Хэку дыщэм.
Хэку-анэм и жыбгьи нэклушхьэр кьимыст.

Зигъэшхыу Хэку-анэр кыпльактым си гушэм,
Бзэрабзэу Хэку-анэр лизъапи темыст.

Анэнэлэсэрэ гупкэ тлысылэрэ, жилад адыгэм. Хэкур анэнэлэсмэ,
ар нэхъ лэйжу кышцэкынш. Арац хэхэсхэм я псэр езыудэкыр,
яхуэмыгъэткы гукъеуэр кыздикыр. А гукъеуэр абрэмывэу
кыздрахэкми, цыху тэмэм кышцыкхэу мэлэсу адыгэ хэхэсхэр,
гугъуеххэми, пудыныгъэ гуэрхэмн келурэ лы яфloxу. Дауэ уигу
кэмыкыжынрэ мыбдеж Щоджэнцыкы Алий и усэ сатырхэр?

... Си нанэ, а хэльэзехьэхэрш
Нобэкэ кызэдэхашэр,
«Зейншэц мы хъарып цыкыр» –
жалурэ лэ кыздэзылэр.
Умыдзыхэ, си нанэ дышэ,
Лы ишыныш уи къуэр лэштымым,
Зэман кэшцкэ ар нэкуэжынши,
Шыплэжынш Бахъсэн аузым!

Дунейжым лэджи кышцыхунш, зиублэрэкынш, аргуэру зете-
увэжынш, ауэ «бланэ шалху екыулэжынш», къару фыцлэхэм я
нэхейкэ. Апхуэдэ гупсысэщ Щоджэнцыкыдум кытхуиуатэр. Абы
поджэж Фозий и усэ сатырхэр, и гум (лирическэ лыхъужьым и гум)
шыз хъуа гукъеуэ псори игъэткыну шыгугыу, Хэку-анэм и лэр
цабэу зылыгъэлэсыну флэфу, и гукъеуэр, сабий (бын) хабзэу
хуиуэтэну хуэныкыуэу:

Адыгэм иль лэлыр шожэхри си лынтхуэм,
Си гушэм и мафлэр кэхъункым шыкыуэш.
Мы си псэ ешари, си гуауи, си гуапи
Изольхэ си лыхэ, сэ нобэ уи куэш.

Ишхэмкэ зи творчествэ дытепсэлтыхьа Тхьээшлэ Фозий и ли-
рическэ лыхъужьым дежкэ Хэкур «гугъэгъуэми гугъэгъуэми къару
кэзыт анэш». А гупсысэм нэхъри лэшу тригъэчыныхь хуэдэш
Тыркум кышцалхуа, кышцыхуа, иджы Америкэм и Штат Зэгуэт-
хэм лэпхъуэжа *Къэзан Ехьа*. Абы и усэ «Къэхъуу шытмэ»
зыфишам шыжэлэ Хэкум нэхърэ нэхъ лъапэ зэрышцылэр,
лыхьлыи благы – псом я шхъэжуи Хэкур зэрышцытыр:

Быным папщѣ псэр етыфыр анэм,
Ауэ Хэкум шагьэлуд и щѣхь
Къэхуу шытмэ, къэмыланджэу анэм
Быпыр хуешпыр Хэкум шхьэузыхь.

Ижыкѣрэ лъэпкъым къыдекѣужыу къэгъуэгурыкѣуа гурышѣ
куур нобэ сатум быдэу хэпщѣа хьуа адыгэм зэрызыхищѣ псомкѣи
жэуап пыухыкѣа хьун къытхуэгъуэтыну ди пщѣ дэтлхьэжыркьым.
Ауэ «псэр шэи напэ къэщэху» жызылэм щѣблэр зыщиппѣкыр
гурыгуэгъуэщ, хамэщѣ шыпсэу адыгэ усакѣуэхэми ар я лъым хэту
къыщѣкѣынщ. Арыншамэ Къэзан Яхьа мыпхуэдэу жиѣнт:

И бын тласэм къышѣнами пѣкур,
Хуэдмыщыф дэ анэм зы гукъавэ:
Анэм папщѣ жытѣркьым дэ «Хэку»,
Хэкум папщѣ жыдѣлѣф «Хэку-анэ».

Тыркум шыпсэу *Лу Джихьэн* и усэхэм увыпѣ хэха шеубыд Ев-
ропэм и бгы нэхь лъагэ дьдэм и образым. «ѣуащхьэмахуэ,
сынѣлѣу» усэм абы щыжкѣлэ:

Ноби зэхызох
Жьгырууэ уи уэрэдыр,
Уи щхьэ тхьуари
Сольагъу гуапэу.
Си хэку ллакьуэ,
Еруубэ цыхухэм
Зэпѣщѣ дьдэм
Дащѣын ялъэкѣынкьым –
Уи Іэр къызэт закьуэ!
Іэплѣ къызэпшэкѣу,
Уи куэщѣ сигьэтѣсхьэ, -
Си хэку Іэплѣм
Сыщѣбэгъу соазэт.
Илъэсыбэ хьуауэ
Пхуэсѣтауэ си щхьэ,
Сомэх –
Уи цсынѣпс
Іубыгъуэ зэ къызэт!

Лирическэ лыхъужьым дежкэ йуашхьэмахуэ быныр зыгъэ-гушхуэ Хэку тхьэмадэщ, ар макъыфлэщ, хэхэсым и псэм шышлэ гукъеуэхэри щхьэщыкынуш.

Лу Джихьэн Хэкужьым хуэгъэзауэ гугъэ инхэр илэмэ, зэрыс хамэщым езыр дауэ хушщыт, а езы хамэщлри хэхэсхэм дауэ къаху-щытыж? А йуэхугъуэхэм хуэгъэзауэ Лум жиелэр къэдгъэлъэгъуэн ипэ мыр дигу къэдгъэкыжынщ. Ди лъэпкъым зы хабзэ дахэ илэщ: ар и гъунэгъухэм хуэпэжщ, хьэщлэр адыгэм и дежкэ тхьэ пэлытэщ, абы и зы щхьэц кыхэху нэхэрэ езыр яуклэм нэхъ къэщтэ. Мис апхуэдэ щыклэм тегу адыгэ мухьэжырхэр ябгъэдэтщ тыркухэми хьэрылхэми. «Мыр фэ фи лъэпкъ йуэхуш», – жалэу зыхэхсэр зэи бийм и закъуэ кыбгъэданэркъым, атлэ езыхэр япэ иту зэры-пхуаклуэхэр я гъуэмбым ирахуэжыр. Сыт а пэжыгъэм кыпэклуэ-жыр хамэщл ушисым деж? Абы триухуаш Джихьэн мыпхуэдэ и са-тырхэр:

Ди лъэпкъыр и щыху къалэным хуэпэжу
Щымыту гъащлэм зы махуи хыхьакъым.
Ишэр тлэщлэлу хамэщлыр тхьумэжу
Дгъэклуэти, зы фышчи щытхьуи пытхакъым.

Пэжщ, хьэлъэщ хэхэс гъащлэр. Ар иджыри зэ налуэ мэхьу нобэ хамэ къэралхэм ис адыгэ куэдым я гъащлэм, я псэуклэм куууэ шыгъуазэ зыхуэпщла нэужь. Абыхэм я тхыгъэхэм укышщеджэклэ, куэдым уогупсыс.

«Жыгъэм нэклур зрегъалъэ. Абы ещхьыркъабзэу ди псэр зэлыа-уэ кышщытщохуэ мы хамэщым», – щетх «И хэкум щыхур ипхун пхузэфлэкынуш, ауэ и гум ибгъэхун плъэкынукукъым» и тхыгъэм Тыркум щыпсэу адыгэ щлэныгъэлл Хьуажь Фахьрий. – Абы щлэныгъэ кууи илэщ, ишхыни егъуэт, ауэ и лъэпкъым кыхуимыгъащлэ гъащлэр мыхьэнэншэу къелъытэ. Апхуэдэ дуней еплъыклэ зилэ хэхэхэри мащлэкъым».

***

Адыгэ мухьэжырхэм къахэкла усаклуэхэм темэ нэхьышхьэ яхуэ-хьум епхауэ щытщ лъэпкъым кыдеклеуэклэ зэхэтыклэ дахэри, и хаб-зэри, и щыхьри. Адыгэхэм я нэмысыр, я щыхьыр, я адыгагъэр езыудых къарухэр мыдэным, абыхэм тклйуэ пэщлэтыным хамэщл

шыпсэу ди лъэпкэгъухэр кыыхураджэ а хэгъуэгухэм шыпсэу ди хэкузгъу тхаклуэхэм. А темэни хэхэс адыгэ тхаклуэхэм я творчествэм увынлэ хэха щеубыд. Апхуэдэу я бзэклэ хуиты псалъэхэу, Гуэху зэрэхэу зрыщымытри абыхэм я гум къоуэ.

Абы треухуэ Тыркум шыпсэу усаклуэ *Абазэ Ибрахым* и усэ «Хуэзгъэшхъкыым зымы щхьэр» зыфишар:

Сыщопсэу си закъуэ дьдэу Тыркум,
Утыкум сикынауэ сэ ситщ.
Ауэ хуэзгъэшхъкыым щхьэр зы шыхум –
Бий удынуи, жагъуэгъууи шрет.
Къыздигъу степеныха мыгъуагъэр,
Лыгъэ гуэр кысхильхьэу зы кыыскъуэтщ:
Адэжэ лъахэм сриджэжу,
Гугъэр сэ сылъэшлэмыхьэу сянэ итщ.

Абазэ Ибрахым и усэм щлэт макъамэм адэклэ пицэ хуэдэш *Хьэтыкъуэ Яшар*, Тыркум шыпсэу усаклуэм. Абы «Ди уэрэдыр» зыфиша усэм дыкыщоджэ:

Хы нэпкэ лъагэм дытесу, хуэму
Кыхэддзамэ уэрэдыр, шыму
Кыхэльэту юкхухьэр блольшыр,
Хы тхьэрыкъуэр псым щхьэшосыкыр.
Сфлольшыр, Гуфэм къепшлауэ, шыхухэм
А уэрэдым я гур дэпсэхуу.

Лирическэ лыхъужкыым хиш уэрэдыр нэшхьыфлагъэшхуэклэ гъэнщлаккыым, атлэ – ар уэрэд-гъыбзэш, абы щлэдэлухэм ар зэштегъэу яхуэхъуу араккыым – я гум тель бамплэ гуэр ирагъэтлысу аращ:

Тенджыз Гуфэм Гуэс бдзэжьеящэм
Гэзэ дьдэу хыхьэр зэгуешэ.
Зы длы гуэри дыгъэм ижъауэ,
Къоплгъэр ишлу Гэдакъэжъауэ.
Сэ кысшохьур ахэм къафлэшлу
Насыпыфлэ уэрэдым дишлу...

Уи гукъеуэр зэхэзмышлыккыым укыгурылуэнуккыым, аращ уэрэд-гъыбзэр зэштегъэу уэрэду кызыгурылуэни кыщлыккыуэкыр.

Хы тхьэрыкъуэр шцэншэрылгъатэщ, –
Зы бдзэжьей къиубыдыфакъым.
Лыри щыщ, езэш Іуэхуу шатэу:
Ди уэрэдыр къагурыуакъым.
Ди уэрэдым игъэу макъамэр
Хэхэс лъахэм и дежкӀэ хамэщ.

Иужь едзыгъуэм авторым къышигъэсэбӀа параллелизмэр хьэ-
лэмэту къехъулаш: хы тхьэрыкъуэм зы бдзэжьей къиубыдафакъым,
уэрэдым шцӀэдӀа цыхухэм зыри къагурыуакъым. ХамэщӀым
дежкӀэ уи уэрэд дьдэр хамэщ, ухэхэсу шьтмӀэ. Ар фӀэщ пишифу
усакӀуэм къыджилаш.

Хэхэсым и псӀэм техьэлӀэ гурыгъу-гурышцӀэм, лъапкӀэ шцӀыхьым
къемызгъын хуэдизу абы хэхэсым иригъэщцӀэну зрихулӀэ
Іуэхугъуэхэм, зыхидзӀэ гупсысэхэм треухуэ и усэхэр Истамбыл
щыпсӀэу *Сэмий КъабзӀ*. «БампӀэр схудзыхыр си усэрш» зыфӀишам
дыкъышоджӀэ:

Сыкъулейсызш сӀ,
ХамэщӀым сыкъыщальхуаши.
Сыкъулейсызш сӀ,
Си анэдӀлхубзӀэр къыспаубыдаши.

Гу лъыгтӀэнц лирическӀэ лӀыхъужьым къулейсызыгъуэ ильытӀэм:
ар хамэщӀым зэрысӀыр-зы, егӀуанэу – и анэдӀлхубзӀэмкӀэ игу пӀэщыху
ирипсӀӀэну и Іуэху зӀремышӀулӀэр:

Си пӀшыхьхэм Хэкужьыр хэмыкӀ,
Си гугъэхэр дахэу схузэщцӀогъагъӀэ.
ТхьэмышцӀагъэр – бжыхьӀэ уафӀэщ,
Уэшх-нӀпсыр уэру кърыкӀугъэху.

Зэи ямылӀэгъуа Хэкужьыр апхуэдизкӀэ я псӀэм шагъафӀэри хэхэс
адыгӀэхэм ар я пӀшыхьым куэддрӀэ къыхохуэ. Хэхэс усакӀуэхэм я
тхыгӀэхэм ядӀтлӀагъу нӀщӀэнэхэм ари хохьӀэ.

Дыгъэр къухьӀлӀэм шыхуэблагъӀкӀэ
ЖьыбгъӀэ пхьашӀэм сӀ сыщцӀепскӀэ.
БампӀэр схудзыхыр си усэрш,
Адрей псомкӀи сӀ сыкъулейсызш.

Езым и лъэпкъым и Хэкужь зэрыщымыпсэур узыфэу зыпкърыт ди хэкуэгъупсэр дунейм тезыгъэт гугъэр – ар адэ Хэкужьым зэгуэр ягъээжын мурад быдэ зэралэрщ. Я анэдэльхубзэм пщлэ шилэ, ялъкэ я лъэпкъэгъухэм ядэпсэуныр абыхэм дежкэ насыпу щылэм ящхьэщ.

Абы ехьэллауэ *Къардэн Дурие* и усэ «Сщлэркъым згъээжынуми» зыфищам дыкыщоджэ:

Сэ Шэрджэсым сщлэркъым згъээжынуми,
Ауэ согуфлэ знужыху.
Сэри сщлэркъым гъашлэу къээгъэщэнурн,
Сэ си хэку симыси, ар си жыхуш.

Хэхэс адыгэхэм я нэгум Хэкужьыр зэрыщлэтыр дунейм и фыплэ дыдэрщ, абы шлэгупсысу ягу къагъэкккк акъужьым хуэдэу я гуапщ. Хэкужьым гъашлэр щымытыншу, гугъусыгъу гуэрхэр абы щылэу псалъэмакъ я тхэклүмэ ирагъэхьэну хуейхэкъым:

Ихэкъым тхэклүмэм ди жагъуэгъухэм
Адэж лъахэм пщыуэ хуээхалъхэр.
Бийхэр, дауи, дэ къыдофыгъуэ,
«Лъэпкъ кӀуэдыжыр» мычэму къытпалъхьэу.

Хэхэс адыгэхэр щыпсэу къэралхэм щеклүекл лъэпкъ политикэмкэ зэрымыарэзыр Iупщлэу я усэхэм къыхагъэщ ди лъэпкъэгъухэм. Иджы анэдэльхубзэмкэ псэлъэну хунт ящлэ хуэдэу щытми, зэгуэр дэкъуэ зэныгъэ зыхэтэр ящыгъупщэнкэ Iэмал илэкъым.

Пэжщ, гугъуаш, шэрджэс, уи гъуэгуанэр
ГъэпщыллакӀуэ бзаджэхэр щылэху.
Ауэ теткъым дэ ди щылфэ гуанэ,
Хэку телъыджэ хунтыр щыым тетыху.

Хьэлэмэтщ ди хэкуэгъухэм Хэкужьыр жэнэт щыналъэу, зыгуэри къызыхуэмыту къызэралъытэр, ауэ итлани пхужылэнукъым абыхэм я псалъэм фэрыщлагъэ халъхьэу. Сыту жыплэмэ ахэр зыми хигъэ-зыхьыркъым, абыкэ къельэлэуни щылэххэкъым. Шэч зыхэмьлыр зыщ: Хэкужьым хузгъэзауэ ятхыу хуар гумрэ псэмрэ къыбгъэдэкӀ псалъэщ.

Сшэркым сэ гьуэгуанэу зэпычынуур...
Махуэ кьэси лэжьаклуэ сыклуэху,
Гьуэгу сытетши сэ дээмычыхину,
Си шынальэм сэ секлуэлэжыху.

Мы сатырхэм хуэдэ ямытхауэ шыткыым, ауэ хэхэс усаклуэхэм я нэхьыбэм а темэр кышчалэтклэ, абы шалгьхэ гурышцэм и кьабзагьэм, и хуабагьэм, и лэфлагьэм хуэдэ хэхэсыныр зымыгьэунэхуам и кьалэмыпэм кышцэклыну флэц шыгьуейш:

Гугьэм сынэмысу сыуклурийэм,
Си мурадыр ныпу кьалэтынуш.
Щагыгыниш гьуэгуанэм ди сабийхэм,
Ди насыпыр зэгуэр кьэклуэжынуш.

Усэм и клэухым дэ дрегьэгупсыс хэхэс адыгэхэм я кьыхуеджыныгьэ нэхьышхьэм: «Дэ дыадыгэш, адыгэу дыкьызэтенэжын палшцэ лэжыпхьэ псори гьээшцэн хуейш, икли ар зэи зышцылгьэгупшцэ хьунукьым».

Тыркум шыпсэу *Тхьэгьэзит Рафикь* дунегьэр ибгынэну хуейкыым и адэ Хэкужьыр имыльэгьуауэ, абы и акьужьыр кышцимыхуауэ, и шхьэр адэ льахэм и куэщцэ иримыльхьауэ:

Псэр пытыху гупсысэ тэклу,
Гугьанлэ тэклу – гур зыгьэлсэху.

Псэр пытыху гугьанлэ тэклу,
Гуфлэгьуэ тэклу – гур зыгьэлсэху.

Псэр пытыху гурышцэ лэфл,
Цыхуфл и нэфл – гур зыгьэлсэху.

Псэр пытыху жьэгупашхьэ лугьуэ,
Зы псы лубыгьуэ – гур зыгьэттыс.

Псэр пытыху адыгагьэ тэклу – гур зыгьэнэху.
Псэр шыхэклым зэ луплэжыгьуэ, хэку жьы лубгьуэ.

Абы и ужьклэ – узынишэу ушыт.

Хэкужым зэрышдымыпсэум, зэрыхэхэсым ехьэллауэ гукъеуэу ди лъэпкъэгъу мухьэжырхэм я псэм дэльыр пщальэ гуэркIэ кыпхуэ-лътэн?! Дауи, апхуэдэр кызыэрабж, кызыэралътэ шэныгъэм кы-гупсысактым. АрщхэкIэ, кызыэрыщIэкIымкIэ, усакIуэм гурыгъу-гурышIэр и гъуазуу апхуэдэ пщальэ кьегъуэтыф. Абы ехьэллауэ Тхьэгъэзитым и усэ «Гупсысэ жагъуэ» зыфIищам шыжелэ:

Нэпсыр хэдгъаткIуэм, хэдгъаткIуэурэ
Ди гуауэ фIышIэр
Хы ФышIэм из хьуаш.

Языныкъуэ хэхэс адыгэхэм жалэу шызэхэпх шыIэш адыгэщI иджы шымыIэжу, тхыдэм ар и блэкIа Iуэхуу, кышIытебгъээзэжыни шымыIэу. Апхуэдэ псалъэмакъ гур изыгхэм, лъабжьэ зимыIэхэм япэщIэбгъэуэну ирикъунщ зи гугъу тшIа усакIуэхэм я тхыгъэхэр. Адыгэ лъахэри шыIэнуш, шыIэнуш абы тратхыкъ тхыгъэ хэлэтыIахэри Хэкум, лъэпкъым и дамыгъэ, и фэ зэтплъ Кавказ кьуршхэр, Iуашхьэмахуэ шыIэху, Тэрчыжъ, Бахьсэн, Балъкъ я псы-хэр ежэхьыху.

Хэхэс адыгэ усакIуэхэм я тхыгъэхэм кьазэрыхэщIи, я лъэпкъ инкьухьар кызыэщIэпкъуэжыфынуш псэхэр зэрыбгъащIэмэ, я гу-рыгъу-гурышIэхэр зэдэбгъэлажкъэмэ, я хьуэпсапIэхэм, мурадхэм зы унэтIыныгъэ ептмэ. Адыгагъэр, а усакIуэхэр зэрэпIтымкIэ, нобэ псэр зыхуэлажъэр аращ, армыхьумэ ушыпсэу шIыналъэм елы-тактым. А гупсысэм зэбгъэукъуэдиймэ, адыгагъэр – ар лъэпкъым и динш, абы унтмэ, а фIэщхьуныгъэр пхэлъмэ, «адыгэ» фIэшыгъэцIэр пфIэкIуэдынукъым, адыгагъэри зехьа хьунуш.

Апхуэдэу жьгIэ щхьэкIэ, диаспорэм шыщу нэхьыбэм а Iуэ-хугъуэм ехьэлIа философиектым кьрахуэкIыр, атIэ дунегъэм шальэгъуну, шызIэрагъэхьэнухэрарщ. Къэдгъэлъэгъуэнищ абы и лъэныкъуэкIэ *Бабыгу Эргун* и усэ «Сыт шыгъуэ» зыфIищам кышIыджалэхэр:

Мазэм зегъазэ,
Дыгъэм кьегъазэ.
ЖыIэ: сыт шыгъуэ
Дэ дгъээзжыну?

Уэсыр кьехуэхмэ,
Псыуэ мэтклучыр.
Жылэ: сыт шыгъуэ
Деклуэлэжыну.

Хуиту дыпсзууэ
Ди гур имысу,
Кхъэм дынэмысу,
Дынэсыжыну?

Бабыгу Эргун кьелытэ хэхэс адыгэхэм Хэкужыым исхэр кьа-
пэплъэу. Истамбылакуэр кьэзыублауэ шытами апхуэдиз гукъанэ
хуищыркъым усакуэм, Хэкужыым зышэжыфыну кьарухэм губгъэн
зэрахуищыым хуэдэу.

Адэ хэкум сынэмысу
Сэ хамэщI сыщылIэмэ,
Сыкъэзышам сигу емыбгъэу
Сызымышэжым сигу ебгъэнщ.
«Сыадыгэщ» жысIэ мыгъуэу
Хамэ жылэм сахэсмэ,
И бзэ ищIэу и хэку исыж
Адыгэм ягу кьызэбгъэнщ.

Мыбдежми нэгъуэщI усэхэми зэрышитхщи, Эргун тогуззвыхь
«адыгагъэ» жыхуэтIэж лъэпкъыпсэм и фашэ-гъэлъагъуэр кIуэды-
жынкIэ, ар кьызыхэкIынури псом япэ анэдэльхубзэмрэ адыгэ хаб-
зэмрэ лъэпкъым фIэкIуэда нэужькIэщ. Абы кьыхэкIкIэ, адыгагъэр
кьихъумэну ар Тхъэм йолъIу, адыгэ лъэпкъыр хэмышыпсыхьыжы-
ным ар и хэкIыпIэу кьилытэу.

Хьунэгү Надие. «Хэхэс гъащIэм и бэлыхь толькьуным» зи псэр
игъэхьщIэхэм я гум кьипсэлъыкIыф усакуэщ Хьунэгү Надие.
Дешпынти хэхэсым и гурыгъу-гурыщIэр абы кьызэриуатэм:

Сэ сызэредзэ гъащIэм пхэ кьуэщIийуэ,
Ауэ кьэхъуакъым сэ сышыгужьей,
Гуауэм срихъэжьэм кьэукъубийуэ,
Хъэзырщ гугъэр – ар си кхъуафэжьейщ.

Арш хэхэс гьашлэм и бэлыхь толькьуным
Сышшимыляфэу сызыыгыр сэ.
Арш кьэзылыхьуэр си гур зыхушлэкьур,
Арш незыджэжыр, си Хэку, уи деж псэр.

И гукьеузери, псэм кьытегьуальхэ псори щхьэщыхьызыфынур и Хэку закьуэр арш усакуэм. Хьунэгу Надие и усэхэр куэдрэ кьыт-радащ «Iуашхьэмахуэ» журналым. «Адыгэ псалъэ» газетым. Ар Амман дэщ. Иорданием и щыхьэрым дэт адыгэ еджаплэм и унафэщлү Надие илгэс пщыкьлүщклэ щылэжьащ. Амман щыгэ цыхубз хасэм и унафэщлү лэжьащ, Хэкужьым тлэурэ-шэрэ кьэкуащ, и усэхэмклэ шлэблэр кьыхуегьэуш адэ Хэкужьыр фьуэз льягьуным:

Iуашхьэмахуэ «Кьакьуэ» жиIуэ,
Гуапэу сэ Iэ кьыхуишлэщ,
Си адэжьхэм бамплэу яIэр
Абдеж нэхьри зэхэсшлэщ:
Уэ зэ закьуэ кьыплүплэну
Кьышлэбэгьыр, кьыпхуокI я нэ,
Щыплэ хамэ щыгэ бынхэм
Я гур, я псэр кьыпхуобанэ.

Хьунэгур иджьрей адыгэ усакуэхэм кьашхьэщокI зэчий бгьэ-дэлымкIэ, и усыгьэхэм лэапкь нэщэнэ кьызэребэкиымкIэ, лэапкь гурышлэм зэрытегьэпсыхьамкIэ. Нэхьыбэу ахэр теухуалу дунейм и кьэхьукьашлэхэм кьахигьуатэ зэгьэпщэныгьэхэр «кьигьэпсэлэ-ным», абыхэмкIэ цыхум и гурыгьу-гурышлэр кьэгьэлэгьуэным. Бгышхуэхэр, кьурш льягэ пагэхэр кьигьэсэбэпурэ, абыхэм я плэ и дуней зэхэщыкьыр иригьэуэвэрэ образ гукьинэжхэр кьегьэщI.

Хамэщым щыпсэу адыгэхэм я творчествэм и гугьу тцлэуэрэ, ищхьэкли кьызэрыхэдгьэщащи, адыгэ литературэм тенджызым ехьэлIа макьамэхэр куэду кьыхош. Кьэбгьэлэгьуэну ирикьунш Щоджэныкьлү Алий и «Нанэ» усэ цлэруэр:

Уэ пшлэрэ уи шлалэ цыкьлүр
Хы Iуфэм щепээзэхьу?
Щыплэ хамэм адэ-анэншэу
Кьуршыжхэм ар кьыхуэбанэу?
Щылэкьым мыбы зы махун

Гуашхэмахуи сигьэлягьуфу,
Щыгэкьым мыбы зы ани,
Нанэ, уэщхьу Из кьыздильэфу.

Щыхьэрш... и лъабжьэр тенджызу,
Гызыжо кхьухьэр кьепщылэу,
Хьэпшыпхэр палэкIэ кьрахьу,
Ферс флейкIэ напэр шалъэщIу.

Мы сатырхэм IупщIу хьыболъагьуэ Хэкужьым пэлэщIэ хьуа цIыхум и псэм хэкунилагьэр абрамывзу зэрытегьуалъхьэр, арыншэу абы и гьащIэр ужьыхьпэнкIэ зэрыхьунур. Ярэби, Алий хиса усыгьэ жылэр кьэклауэ, бэгьуауэ арауэ пIэрэ, жуегьэлэ нобэрей усакуэухэу хамэщIхэм исхэм я IэдакьэщIэкIхэм ушыхэплъэкIэ.

ХамэщIым ис усакуэухэм я гурыгьу-гурыщIэр Хэкужьым щыхуэ-гьэзам деж «щIагьыбзэ» кьыхуагьуэтыркьым – щхьэтечауэ кьау-атэ, нехьэкI-кьехьэкI хэмылту. Ауэ щыIэщ нэгьуэщI кьэIуэтэки, а фIыльагьуныгьэр – хэкур псэм зэрыщагьафIэр кьрауатэу. Апхуэ-дэу, мащIэу щIэуфа щIыкIэу, хэку фIыльагьуныгьэхэр дэзыгьэ-лъагьу иджырей кьэбэрдей усакуэухэм мымащIэу кьахэбгьуэтэнущ. КьэтхьынщI апхуэдэхэм ящIщI зы усакуэу – Ацкьан Руслъан – и кьалэмыпэм кьыщIэкIар:

Гушабэт мазэгьуэ жэщыр,
Ажалри кьыгьэдэлуэнт,
АрщхьэкIэ псэр зыгьэжэщIыр
Дэтхэнэм кьыагуригьэлуэнт.

Ажалыр тпэжьжэ хуэдэт,
Уэгу щIагьыр псэупIэм ешхьт,
АрщхьэкIэ мывэжьхэр хуэдэт,
Ныбжь фIыщIэр хьэпIащIэу епшIт.

Бгы жьэгьур псым хэплъэрт фагьуэу,
Толькьуным яхуищIу нэщхь.
Ди кьуажэм хуэпэжт зы лъагьуи
УплэхукIэ кьэлъауэ пфIэщIт.
Кьудамэр яутхьыпщIырт жьыгхэм,

Лъэтэну хьэзырщ жыпӕнт,
Зэм-зэмкӕ, хьэуар дэтхытху,
Ди ныджэм макъ гуэр шыпӕнкӕт.

Гушабэт мазгъуэ жэщыр,
Зыгуэр игъэфӕну хуейт,
Арщхьэкӕ сабийт, кысфӕшлӕ
Блэр гъуэм кӕришыну хэт...

Лирическӕ лӕхъужьым и «Мазагъуэ жэщыр» апхуэдизкӕ Гушабэщи, ажалри кыгъэдӕуэфынут, арщхьэкӕ псэр зыгъэжщӕыр хэт кыдгуригъӕуэнуми абы кыхуэщӕркъым. Апхуэдэ зӕпӕщӕгъуэныгъэм дышыхуозэ усэм и иужьрей едзыгъуэми, ауэ нэхъ хӕкъузауэ икӕи пыухыкӕуэ. Мазагъуэ жэщ Гушабэ-Гушабэр хьарзынэт, ауэ «Блэр гъуэм кӕришу» зӕраныгъэ кыишӕнкӕт мыхъуащӕрэт, жикӕ щыкӕуэ еух Адкъаным и усэр. Гурышхъуэ узыгъэщӕт «шабегъэм», «Гушабегъэм», нӕгуэщӕт нӕм кыӕуидзӕ кӕхъукъащӕлӕхэм усакӕуэм кыщегъуэст, пӕжыгъӕкӕ гъӕнща «зы лӕгъуэ». «Ди къуажэм хуӕпӕжт зы лӕгъуи, уппӕхукӕ кӕлӕлӕу пфӕщӕт» – жекӕ усакӕуэм, и лӕхӕр гурӕ пӕкӕ зӕригъафӕм, ар и лӕым зӕрыхӕтым шӕч кыщӕппӕхъӕн кыгъӕнӕркъым. Арац дӕри ищхьэкӕ «шлагъыбзӕ» щыкӕуэ кӕӕуэта гурыщӕт жыхуэтӕжар.

Адыгӕ усакӕуэхэм куӕдрӕ зыхуагъазз псым, тенджызым жытӕац. Щхъӕусыгъуӕншӕкъым ар. Адыгӕбзӕм «псы», «псӕ», «псалъӕ», «гупсысӕ», «псыр псӕ хӕлхъӕжщ» жыхуэтӕу дзыщрихъӕлӕхэм «гъащӕт» мыхъӕнӕр ящӕлӕу кыщӕидзынри хӕлхъ. Арагъӕнц а зӕщӕжыгъуэ псалъӕхӕр усакӕуэхэм я ӕдакъӕщӕкӕхэм куӕдрӕ кыщӕшыкӕуэр. Адкъаным етх:

Улумысамӕ псы Гуфӕм жӕцу,
Псым и псӕукӕр кӕпӕщӕнкъым шлагъуэу.
Псым и гупсысӕм нӕхъыфӕт сыхыхъӕм,
Хъэзырт толькӕунри сришӕжъӕну.

Хӕхӕс адыгӕ усакӕуэхэм я темӕ пажэм – тенджызыр персонаж хъисӕп щыхъухэм дгъӕзӕжынц.

Къандур Мухъӕдин Амман дӕсу итхыгъащ нӕгъыщӕт теплӕ ириту тенджыз Фӕлӕм теухуа усэр:

Тенджызыр мэушэ, мэшатэ, мэхъей,
Толькьунклэ тенджызыр мэхъу куэдрэ кьыщиль...
Ар шхъуэшу шымами хъуаш фьщлэ, нэщхъей,
Фьщлабзэщ тенджызыр, хэткьуаши хейль.

Дэтхэнэ усакуэми темэ гуэр кьышта нэужь гурыгъу-гурыщлэхэр образ пыхуыклаклэ кьыгъэльэгъуэн папщлэ, лэмал абы кьыхуигъуэту хуожьэ, жилену зыхуейхэр тхыльеджэм зыхищлэу зэрыбгъэдилъхъэ-ныр и гъуазэу. Къандур дежклэ тенджыз Фьщлэр ажалым и нэщ-нэкъым, атлэ ильэпкъэгъу тхэмыщкьлэу абы хэкуэдахэм я фэеплъ хъисэлщ:

Тенджызым и гүфэм сэ куэдрэ сылуст, –
Лъэпкъ тхыдэр зэгүзри си нэгум щлэмыкь:
Ди адэжьхэм я хъэдэр бдэжьхейхэм я луст,
Ди анэжьхэр лъэпкъ гуауэм, гүлэгъуэм хэмыкь!

Хамэщлым шыпсэу иджьырей адыгэ усакуэухэм еплъытмэ, Къандур и псалъэр нэхъ эническэщ, икьлэ езым и трилогие «Кавказ» зыфьщлащ эпиграф хьэлэмэти хуэхъужынт мыпхуэдэ и сатырхэр:

Ди кьуэшхэр, ди шыпхъухэр псы лъашлэм щожей,
Хъуаш ахэр тенджызым и тласэ, и бын,
Тенджызым куэдахэр мычэму егъей,
Хуищлауэ пшахъуавэр куэд щлауэ джэбын.

Апхуэдэщ Къандур усакуэум и тенджызыр: ар лъыукькъым, атлэ – джэбынщ, икьлэ ди кьуэшхэр, ди шыпхъухэр тенджызым бын шищлакьлэ, дэри кьытхуэнэжьыр зыщ – лыхлыгъэкьлэ дыхушытын, а лъаплэныгъэр дяку зэхуилъын хуейщ.

Кхъухыжьхэр мыбзэнщэ, кхъухыжьхэм жалэж:
«Шыгепшэт тенджызым гүлэгъуэр, гужъейр,
Цыхубзэхэм я гыбзэм (ар фьыуэ дощлэж)
Къыпфлэщлэрт иштауэ тенджызым дунейр...»

Хым хуэдиз нэпс – аращ Къандур и лирическэ лыхъужыым дежклэ тенджыз Фьщлэр. Уебгыж хъунт апхуэдиз нэпсыр зи лъужыым, ауэ езы нэпсхэм дауэ псалъэ дьджкьлэ захуэбгъэзэн?

Тенджызыр мышэ, мышатэ, мыжей.
Мэшыгыэ тенджызыр – ар лахэм хуосакь...
Гуфлэгьуэ шышауэ хьуаш си псэр нэшхьей --
Тенджызым и гьашцэм кьышофур джэ макь...

Кьэдгьэлгьэгуа шапхьэхэм кьызэрыхэщци, Кьандур и гурыгьу-гурыщлэр тенджызым «зэхешцыкь», «кьыдегуэш», абы и фыгьэкьки лирическэ лыхьужьым кьызэхех ди адэжьхэм я макь, тенджыз гьашцэм кьыщцэлукуьу, тхьдэм и гьуэгуанэ хьэлгэ нэшэкьашэхэм тригьэпльэжу, игьэгупсысэу, псэр имыгьэпылэу. А псор и щлэдзэлэ хьэзырщ эпическэ тхьгьэшхуэхэм уетцьыслэным. Дьызэрышыгьуа-зэщи, апхуэдэ тхьгьэшхуэхэри Кьандурым и Тэдакэ кьыщцэклащ.

Стац Издин Сирием цыпсэу адыгэщ. Ар и анэдэльхубзэмкьки матхэ. Хэкужьым кьыхуэпабгэ и гур абы утгыпщаш:

Сэ хамэщцкьым сыкьызыхуальхуар –
Сэ кьысполлэ адыгэу си кьуэшхэр.
Иэт, маржэ, флэт дамэ гуэхуар,
Ди анэшхуэм и нэпсц дэ кьыттешхэр.

Хамэщцыр и гум кьызэримыштэр, и Хэкужьым кьыгьээзжыныр зэригурацэр – ара хуэдэщ лирическэ лыхьужьыр щлэпсэур. Абы и гур хузакьым, нэжэгужэщ, и адэжэ Хэкум игьээзжын луэхум пэры-уэгьу лэпкь илэн хуейуэ кьилгытэркьым.

Гьуэгур кьыфым хыхьэу тфлэкьлэуадам,
Дилэр дэ зы закьуэщ гьуэгугьэлгьагьуэу --
Адыгэ быдзышэу дэ тлухуам
Зэрытхуигьэнэхурщ ар лэпкь вагьуэу.

Стащым дежкьлэ псори лупщцщ: ихьуреягькьлэ кьыфлыгьэщ, зы гьуэгугьэлгьагьуэ хэнэхукуьу. Анэ быдзышэр вагьуэм хуэдэщ ады-гэм дежкьлэ, адыгэр адыгэу кьэзыгьэнэжынури аращ, а гупсысэр дыщэ уагьэу хэхэс усакьлэхэм я творчествэм шыпхьыкуьу жыллэ хьунуш.

Хьуапсэу шытмэ псэр, имылэу ещ,
Кьлэуэдкьым жалэ апхуэдэм и гьашцэр.
Гурылэ хьуаскьлэм нобэ гьуэгу хреш,
Мыжэщц щцкьлэ дэхуахэм и гуашцэр.

Мы сатырхэм хэхэс адыгэ шлалэгъуалэхэр кыхуриджэ шык[эи я гуащ[э ил[ыху емыг[ысэхуу Хэкужым кыызэрагъээжын гъуэгу кыхуагъуэтыну.

Черкез Владимир. Кавказ зауэр и к[эм нэблагъэрт. Зауэр кызыл[эужэгъуа урыс паштыхми абы и зауэл[эхми адыгэр шыгум ихуныр шлагъэхуабжэрт. А лэххэнэм тырку султ[ан Абдул-Хэмидрэ урыс паштых[Александр Ет[уанэмрэ тыншу зегуры[уауэ жыл[э хьунуш бгырысхэм яхуэгъэза унафэмк[э: уэ гъэц[лагъэк[э ибощ, с[э лэц[эк[э нызоху.

Муслымэн диным зэриххэрэ куэд мыш[а адыгэ насыпыншэхэм я нэхьыбэм я ф[эш хьуащ «тыркушыр исл[амым и бэрэк[удзыфэм ш[эт псоми хухаха шынал[эу шыту».

Хэхэс хьуахэр кыызэрагъэгугъамрэ кыхуашиямрэ шурэ л[эсрэ я зэхуакут. Ахэр пшагъуэ, ят[агъуэ шыпл[эхэм ирагъэт[ысык[ырт, е езы тыркухэр зыпэмил[эщыж л[эпкхэм хагъэт[ысххэрт. «Кавказым фык[ызыхуа урысхэм я л[ыхьлыхэщ мы ди гъунэгъуш[хэр, я шхьэ к[евмыгъ[эт, дэвгуэ, фып[ыт[», – жафэурэ.

Апхуэдэ шык[эк[э Балкан хыхьуанэ нык[уэми адыгэхэр кышыхутауэ шыташ. Абыхэм ятеухуауэ тхыгъуэ шы[эр маш[эу шытми, зы зэман гуэрым абы иса адыгэхэм я бжыгъэр мин 200-м зэрынэхьэсу шытауэ кьагъэл[агъуэ. Яп[эу а хьыбарыр хэл[ушыу зыш[ар Австрием шыщ еджагъэшхуэ Густав Беллемэрш. Абы Югославиер ил[эс 70-м шигъуэ и п[эк[э кызэхик[ухьащ, нэхьыб[эу зригъэ-цыхуащ Коссовэ Губгъуэр, и нэгу ш[эк[ахэр «Географие Хасэм и хьыбархэм» журналым кытригъэдзэжаш.

Балканым шрагъэт[ысык[а адыгэхэм тхыдэ гъэщ[эгъуэн ял[эш, ауэ мыбдежым дэ нэхь к[эш[у кьэт[уэтэнш.

Зы лэххэнэ адыгэхэм ялыгъащ сербхэм я гъунапк[эжым кыпыль Коссовэ Губгъуэр. Адыгэ кьуажэхуэ Суви, Дон, Туларк[э эджэхэм Брусэ-Капоник бгы д[эк[ып[эр яхьумэрт. Абы и закъуэ-тэкъым. Адыгэхэм Лабэ, Моравицэ, Вардорэ, Секкэ псыежэххэм я аузхэм биндзэ кьыдагъэххэртэкъым.

Коссовэ Губгъуэм шит[ысхьам, адыгэхэм е шхьэхуэ дыд[эу псэук[э шызэрагъэгъуэтырт, е серб кьуажэхэм бгъурыт[ысххэрт.

Коссовэ Губгъуэм адыгэ кьуажэу исар 23-м нэсырт. Нэхь иныл[уэр Славоваск[э эджэрт. Абы унагъуэ шит[ым нэс дэсащ. Хьэмидей Мэжджыт, Пыгъуэгъунэ кьуажищми зэхуэд[эу унагъуэ 300-м нэс шып[эуащ. Адрейхэр нэхь цык[лут.

1877–1879 гэхэм еклүэклä урыс-тырку зауэм лъэныкъуитми шышу адыгэ куэд хэташ. Зауэ нэужкым Ниша-Прокупле шыплэм адыгэ зыри кынэжаккым. Апхуэдэу шлэхуари ахэр шитлысыкля шыналъэр зэраубыдарш. 1900 гэм Коссовэ Губгъуэм кынэжа адыгэм я бжыгъэр 6500-м нэс къудейт. Нэхъыбзу бгырысхэр лэщлагъэ яхуэхуар лэщ гэхъунымрэ дышэклымрэт.

Балкан зауэр зериуху (1912 гъэ) адыгэ куэд аргуэру Югослави-ем йолэпхуклыж, Коссовэ Губгъуэм кынэжыр машлэ дыдэщ. Лъэпкъ зэмылгэужкыгъуэхэми куэд хэшыпсыхыбжаш.

Ди зэманым шылэжу плэрэ Югославием адыгэ? Къызэрышл-эклымкэ, шылэщ. Ауэ къыжылэн хуейш, СССР-м хуэдэу, япэм шыла Югославиери зэрызэхкътэжар. Лъэпкъ зэгурымлыуэныгэхэм къаша зэзауэ-зэныкыуэкхэм Коссовэ кынэжа адыгэ тлэкур иккылэ зэхзехуэн яшлш. Я шхьэр шлрагъэхъэри унагъуэ куэдым адэжэ Хэкум (Адыгейм) къагъэзэжаш.

Коссовэ шыпсэу адыгэхэм къахэклш усаклүэ шлэрылүэ, сербызэклэ тхэ Черкез Владимир. Абы къыдигъэклш усэ тхылы зыбжанэ. Черкез Владимир и тхыгэхэр ди къэралым урысыбзэклэ шытрадзаш. Абы зэи зэрыадыгэр зышцигъэгъупщэркым. Кнышкыуэ Алимрэ Черкез Владимиррэ зэныбжэгъуэ зэхуэхуауэ шыташ.

Жилэну зыхуейр шлагъыбзэншэу игъэнахуэ шымыхуэ зэманым Владимир итхаш и адэ Хэкужкым папшлэ мыпхуэдэ сатырхэр:

Хэкур – ар уэшхышхуэм нужккэ къепсыж дыгъэ хуабэщ,
Жыуэ тэджауэ гъавэм елэж мэкхумэшышлэщ;
Жэшклэрэ уафэ кыфлым кыншылэ вагъуэщ,
Бийм пзува зауэлхэм зи хьэлү йхьэр езыт анэш;
Псынэ къабзэщ ар, зэрылгъэлы дыхъэшх псыкьельэщ,
Губгъуэм ит жыгей инш ар, зэшлэгъагъэ жыг хадэш;
Къуалэбзум я уэрэд зышхъэщыт ныджэ инш,
Шашыху хужьыр а ныджэм телш шымахуэм темыкыу;
Удз уафэм шымахуэм яуфэбгъу губгъуэ инш ар.
Кышлэфыккэ шым а удэхэм гъашлэ зыт асур;
Хэкур – ар дэ ди унэрш, ди жыг хадэрш, заводырш;
Ди гум ди адэжэ хэкур шопсэу.

Мы усэр хэхэс адыгэм итхауэ зэ еплыгъуэккэ къыпхуэмышлэну зэхэлъхъаш, ауэ, нэхъ гупсэхуу укъеджэмэ, хыболъагъуэ, Хэку нэ-шэнэу нэхъ лъаплэхуэ шылэхэр сатыру зэрышиувыкыр: дыгъэ хуа-

бэ, мэкьумэшышлэ, уафэм кьыщыблэ вагьуэм, хэлъу Гыхьэ зезыхьэ анэ, псынэ кьабзэ, псыкьелтэ, нэгьуэщлхэри.

Черкез Владимир и творчествэр нэхь куууэ джын хуейуэ кьы-долытэ дянэклэ.

Иджы зыхуэдгьэзэнц *Кьалмыкь Беслэн* и творчествэм. А усакулэр кьыщальхуащ Сирием щыцц Ханасир адыгэ кьуажэм. Иджы илгэс зыбжанэ хьуауэ США-м и кьалэ Патерсон (Нью-Джерси штат) щопсэу, адыгэбзэклэ усэхэр етх. Абы и Издакьэщлхэр кьыт-радзащ ди деж кьыщыдэклэ газетхэм, журналхэм. Зэпкьырытхынщ абы и усэ «Бжыыхьэ» зыфлщар:

Щымахуэжьым и пэ иту
Кьехур бжыыхьэр шхьэхуимыту.
Жьыбгьэ уаер кьыздишаши,
Хуежьащ жьыгхэр зэхуэфийуэ.

Усакуэм мы сатырхэмклэ дигьэлягьу дунейм нэжэгужагьы, хуабагьы шлэлькьым, дэтхэнэ усакуэми апухуэдэ сатырхэр итхынклэ хьунуш.

Фагьуэ хьуауэ тхьэмпэ тлэклхэр
Я жагьуапэу полэльгыж,
Джанэ шхьуантлэу щымы шыгьари
Шащлэу бжыыхьэм кьышехыж.

Усакуэр зэрыадыгэр дигу кьэдгьэкльжмэ, мы сатырхэм кьыджалэу кьыхэдгьуэтэнущ адыгэхэм я натлэ хьуа насыпыншагьэхэр – куэдым ауэ Хэкужьыр зерафлэклэуэдар. Кьинэмыщлауэ, адыгэмэ шызыгьэу нэшэни мыбы хыдолыагьуэ: «Джанэ шхьуантлэу щымы шыгьари пашлэу бжыыхьэм кьышехыж». Пэжу, а гупсысэр ирищлэдгьэбыдэну мыбдежым нэгьуэщлэ шалхьэ кьэдмыхьэ пэтми, ди гум кьыджелэ а ди епльыклэр пэжу. Гуэрылуатэм кьыхиха Измал мыбдежым шымылэми, адыгэм и дуней льягьуклэкьэ-тлэ ар – удэхэр джанэу кьызышыгьэхьуныр! Щыр усакуэм дежклэ пэс зылут Изпкьыльэпкьыщ, удэхэр и джанэу. Ар нэхь зыхуэсакьым – Щымы – шхьэпрылпья закьуэмэ, удэми пэс кьалуигьэклэуэ дигьэлягьуну кьыщигьэкьынт. Мы кьыклэлыкьлэуэ едзыгьуэри абы шыхьэт тохьуэ:

Джанэ гъуэжыр кыщетагъэ –
Ари жьапщэщ ечэтхъэж.
Уэщхри уэру кьреутыпщри
Пабжьэ кьуагъхэм кьуельэсэж.

Усакулэм и нэклэ депльмэ, уэщхми псэ Iутщ. Зи лъэпкь IуэрыIуатэм мывэм Сосрыкьуэ кьыдэклъгу щытлъагъур дигу кьэдгъэкIыжмэ мо псэ кьызылуигъакIэу тлъагухэм егъэлейныгъэ хэлъыжу кьыпхуэгъуэтыркъым. Ауэ усакулэм псалъэхэмкIэ иухуэ дунейм и сурэтым дэрэжэгъуэ кьуатыркъым, уи псэр яхуз, уи гупсысэхэр хьэлъэ ящI мыхъумэ:

Кьуалэбзухэр, пщIасэ класэу,
Жыг джафэжъхэм кьыпонэж,
Зэхуосыжри зочэнджэщхэ –
Я гъэмахуэ:: кIэлъокIуэж.

Мы сатырхэри адыгэ усакулэм и нэщ кьэзубыдынкIэ хьунур, апхуэдэр кьэзылъагъунури псом япэ кьуажэдэсырщ, адыгэ жылэжь шальхуарщ. Дьзытэпсалъыхь усакулэри адыгэ кьуажэщ шальхуар. Усэм и иужьрей едзыгъуэр мыращ:

Дыгъэ бзийхэр махэ хьуащи,
Щхьэхынафэу догуеиж.
Дыгъэ лъэщри, игу кIуздауэ,
Кьущхьэ джабэм йопшыхыж.

Усэм щIэлъ нэщхьэягъуэ, гукъыдэжыншэ макъамэр хэкуншэ хьуам и гукъеуэхэм епхьэлIэ щыкIэу упсалъэ хьунри хэлъщ, ауэ а гукъэкIыр лъабжьэнышэу кьэмынэн щхьэкIэ, а епIыкIэр тегъэчыныхьауэ дукъуэдидиркъым. Нэхь игъуэ хьунур, дэ кьызэрытфIэщIымкIэ, Беслээн и усэм дэтлъагухэр ЩоджэнщыкIу Алий и дуней епIыкIэм егъэпщэнырщ. Дыхэллэанти ЩоджэнщыкIу Алий и усэ «Щымахуэ» зи псалъашхьэм.

Щхьэхынэу пшагъуэбэм
ЩIы напэр еуфэ,
Чэф щыкIэщ жыг тхьаухэр
Щыгъэхум зэрешэ.

Къуэкыплэр губжъауэ
Зэм-зэмкIэ къопапшэ,
Жыг дахэр шэу шыкIэу
Псэ жагъуэу зэщIотхэ.

Алий и усэ сатырхэм уи нэгү къыщIагъуэуэ, псэ ялутым хуэдэу, пшагъуэ шхьэхынэри, Къуэкыплэ губжъари, чэф щIыкIэ жыг зе-быршэхэри. Адыгэ усакIуэ фIэкIа ахэр жызыIэн шыIэкъым дэ тхуыжыIэнкъым, ауэ усакIуитI зэдгъапщэхэм я дуней лъагъукIэми я къэгъэлъэгъуэкIэми зIыыхылыгъэ хэлъщ, шыпсэуа зэманкIи, зытета щIынальэкIи зэпэжыжэ пэтми.

Псы уэрхэр Iушашэу
Мыл кхъуафэм шокIуасэ,
Iэсахэш, нэщхьейхэш
Мылишэр зэрахэ.

Къалмыкъым и усэр дигу къэдгъэкIыжынщи, абы шыдолъагъу бжыыхэр щIымахуэм и IэмыщIэ илгу, абы кыхунщIыр и унафэу, ЩоджэнцIыкIум ейм щIымахуэм зи унафэ ищIу тIагъур псыежэ-хырщ, ахэр «Iэсахэш». ЗIыыхылыгъуэ зи гугъу тIлар мыбдежи шы-долъагъу.

Щы тафэр зэхуэдэу
БжэхуцкIэ хуэпаш,
Вындыжхэу макъейхэр
Шыгъуэгухэм епщIаш.

Къылмыкъ усакIуэм и къуалэбзухэр пымыхужауэ жыгым къы-пына пщIашэ гъуэлэжа закъуэгIакъуэмэ, ЩоджэнцIыкIум и усэм шытIагъур вындыж макъейуэ шыгъуэгухэм епщIахэрщ.

Ябгашэи а хьэщэр
ЩIыгушхуэр дэтхъуаш,
И нэщхьыр уфауэ
Губжъаши – бэгаш.

«ЩIымахуэ» усэр Алий щитхар 1926 гъэраш. Къэралым дежкIэ шымытынша зэманщ ар. Ар къэлъытауэ усакIуэм щIагъыбзэкIэ по-

литикэм кыыхуимыдэнкIэ хьуну шыта гупсысэ гуэрхэр кыджиIэну хэтами дэ тшIэркьым, ауэ итIани уи гур куэдым егъажэ а усэм. КIэшIу пIэурыту шытым дытепсэлъыхьынщи, Алий и усэм гуфIэгъуэ макъамэ шIэлъкьым – шIэлъкьым а макъамэр Къалмыкьым и «Бжыхъэ» усэми. Алий и усэм пыдошэ:

Зехузыр, зешыхьыр,
Аргуэру мэлалшэ,
Шэрэзыр, блэ уэну,
Нэпсейуэ зэрехъэ.

Долъагъу дунейм и кьэхъукъашIэ дэтхэнэри «бауэу», дэтхэнэ тхыгъуэ зытепсэлъыхьми псэ кыIуйгъакIэу.

ШIы шхьэфэр къузаши,
Лъэбакъуэм дошIуур,
Iэжъэлъэр шытежкIэ
Дыхаши, догызыр.

ЩоджэнцIыкIум и усэм шытлъагъу «шIы шхьэфэр къузаши», ар «лъэбакъуэм дошIуур», «Iэжъэлъэм егъэгыз», атIэ Къалмыкьым и усэм шытлъагъу сурэтыр абы пэжыжъэ? Къалмыкьым и «шIы шхьэфэм» и «джанэ шхьуантIэр кышшах», и «джанэ гъуабжэр кышшатхъ». АдэкIэ Алий и усэр зериухыр аргуэру узыгъэгупсысэщ, зы IэмыщIэм ирагъэтIысхъэу якъузыжа шыхубэмрэ а IэмыщIэ лъэщымрэ я образу пIэрэ жыпIэу. Дэ нобэ тхузэхэмыгъэкIынщ мы сатыхэм апхуэдэ къуэлъу шытми:

Зы фашэр яшыгъуу
Нэм кышцIэр гъуэлъащ,
Губжъауэ, фийжу
ЖъакIэхур къэнащ.

ЩоджэнцIыкIу Алийрэ Къалмыкь Беслъэнрэ я усэхэр зрызэдгъэпщам кыкIыркьым а усакIуитыр я зэчиягъкIэ зэхуэдгъадэу. Дэ гу зылытапхъэу кьэтлъыгтар дунейм и шIы кIапэ зэпэжыжъэхэм шыпсэу адыгэхэр я дуней еплъыкIэм, дуней лъагъукIэм зэгъунэгъу дыдэ зерищIыриш, ар адыгэбзэм и фIыщIэу шрет, е адыгэлъ ящIэту кызыр-ральхуар арауэ ирехъу.

А Іуэхугуэм пицэ шыкІэщ Сирием шыщ усакІуэ *ЖыркІагуэ Фэтихь*.

«Анэм и макъ» зыфІища усэм Фэтихь шыжекІэ шэрыуэу, кызырыгуэкІу:

Анэм и макъыр шысхуэбзэрабзэкІэ
КъысфІощІ си хэкур къэзгъуэтыжа.
ЖызымІэфыни анэдэльхубзэкІэ
Къысшохъур зыри къэмынэжа.

Анэм и макъыр шысхуэбзэрабзэкІэ,
Бзухэм я усэр сфІощІ ефэгъуэкІ.
ГъащІэ, зыгуэркІэ укъысхуэупсэмэ,
Анэм и макъым сыпумыгъэкІ.

Анэр, анэдэльхубзэр, Хэкур – псори шызэггэкІуащ, шызэхэухуэнащ мы усэ цыкІум. Анэм и макъыр – гъуазэщ лирическэ лыхъужьым дежкІэ. Адэ Хэкужь зэпІэщІэу псэр хузрехъуэкІ анэм и макъым, дунеггэкІэ Іэфыгъэу илгъэгъуну зыхуейр абы ирпх.

Мы дунеишхуэм нэгъуэщІ бзэхэмкІи утетыфынуш, нэгъуэщІ лъэпкъ культурэхэми запыпщІэфынуш, ауэ уицІэрэ уи шхьэрэ уиІэжу лъэпкъэхэм уахэмытмэ, уи шхьэм сыт и уасэж, сыт хуэдэ лъапІэныгыи уиІэн? Апхуэдэу къзувынкІэ хъуну упщІэр ди лъэпкъым имыщІэххэну аращ усакІуэр зыщІэхъуэпсыр.

Берлин дэс *Дэгумыкъуэ Іуэрхъан* и зы усэ темэ хуэхъуар – адыгэщІыр – щІэщыгъуэу жыпІэ хъунукъым, дэтхэнэ усакІуэми и лъэпкъым, и лъахэм теухуауэ зыгуэрхэр зымытх, зымыус шылэкъым. Шексопири зэрыжиІащи: «Все то же солнце ходит надо мной, Но и оно не блещет новизной!»

Дэгумыкъуэ Іуэрхъан «АдыгэщІ» зыфІища усэм ирита гъэпсыкІэм шызэхэухуэнащ ди Іуэрыуатэм и усэ ухуэкІэ хабзэхэри (аллитерацие) литературэм и рифмэ, ритмэ зэгъэпэшыкІэу иІэхэри. КъынэмьщІауэ, гурыгъу-гурыщІэ шыпкъэ щІиильхэри гунэсши, зэрыщыту усэр макъамэ щІэщыгъуэм хуэдэу мзІу, укъзувыІэу уедалуэу эстетическэ гугагъэ зэбгъэгъуэтын фІэкІа псалгъэ гъуэцэ ухуейкъым. Адыгэбзэр пшынэбзэм ешхь шыхъум мыр икІи и шапхъэщ жыпІэ хъуну къытфІощІ:

Сыжейми, сыкьэушми,
Кьурш шыгум сихьэу сыкьехьжми,
Сыузыншэу сышыгуши,
Шэ схэлтыр шысхахьжми,
Адыгэ лъахэ, уэрщ си плъаплэр,
Уэрщ сэ силэри гугьаплэу.

Гу бамплэр игьэтлысу,
Зэхэсхми зы пшыналъэ,
Лъэлкь псор шызэбгъэдэсу
Шыслъагьуклн зы жьэгү пащхьэ,
Адыгэ лъахэр, нартыжь хэкур,
Ущофлэрафлэ уэ си нэгум.

Ищхьэмклэ зи творчество дьгепсэлъыхьа Черкез Владимир и лирическэ лыхьужьым дежклэ Хэкур – ар «бийм пэува зауэллхэм зи хьэлү Ыхьэ езыт анэм», а гупсысэм нэхъри лъэщү тригьэчыныхь хуэдэщ.

Шэрджэс усаклэу *Шорэ Ахьмэд* «Адыгэ хэку» зыфлнща усэм эпическэ макьамэр шышэщлщ:

Зэрыпхьуаклэу ди щыым куэд итащ,
Ди лъэлкь лъапсэр ягьэгьуну пылэу.
Зыдымгьэщү псоми дыпхьклщ,
Зыхуэтщлэ и кьэралыр ди гум илэу.

Адыгэ щлэблэм иджыпсту быдэу кьагуролэу пасэрей адыгэлсэр – лыхьужьыгьэклэ гьэпсауэ, псыхьауэ шытар кьэгьэшлэрэщлэжын зэрыхуейр, ар кьалэн псоми япэу зэрыщыгьыр, нэгьуэщл лъэлкьхэм хэмыпсыхьыжу и лъабжьэр щлэмыгьуклн щхьэклэ, лъэлкь напэр хьумэжа хьун папщлэ.

Уи кьэуэ, уи пхьухэр кьэрал куэдым исщ,
Плъаплэ лажэу ялэр йуащхьэмахуэщ.
Псори нобэ дэ зы дрехьуж,
Мис итлэнэ лъэнкьым ар и махуэщ.

Гьагьэ, бжьыфлэ, си Адыгэ дышэ,
Гугьэ нэхуу уилэр уэ кьыбдрехьуж.
Бгьэлун уи щлэр зы зэман плъэклщн,
Ар ди гьащлэ хабзэ нобэ прехьуж.

«Плѣплѣ лѣгѣу ялѣр Іуашхѣмахуѣш» – псалѣхѣр тафѣтелѣкъым, шыпкъагѣз зыхѣлыш, мелуан бжыгѣз хѣу хѣхѣс адыгѣхѣм я гум къашхыдыкш. Лѣпкъ фашѣу, Хѣку нагѣышѣу къалѣытѣ Іуашхѣмахуѣ, абыхѣм я тхыдѣр быдѣу ирапх, ар яфлѣкІуѣдынклѣ Іѣмал зимылѣу къалѣытѣ.

УсакІуѣ *БырманытІ Фоаз* дежклѣ и адѣжхѣр къыздикла щыналѣхѣр зѣцІгѣгагѣз, ефлѣкІуѣ Хѣкуш. «Си лѣахѣр мѣгѣагѣз» зыфІиша усѣм абы шыжѣлѣ:

Кѣулейш си Хѣкур дыгѣз бзийклѣ,
Ар апхуѣдѣнуш дыгѣр шылѣхунклѣ.
Лѣахѣр шытынуш гѣагѣз зпыту
НѣхыфІу зы дунейм темыту.

Іуашхѣмахуѣу абрагѣуѣр
Нытопльыхыр мо Шыхульаг ѣуѣм,
Йожѣ ар и бынхѣу зекІуѣ
Ежѣгѣахѣм жей къемыкІуѣу.

УсакІуѣм нѣгѣуѣщІу и нѣгу къыщІигѣхѣхѣркъым: абы и Хѣкужыр нѣхугѣкІѣ гѣѣншлѣш, ар еклѣкІуѣркъым – атІѣ дапщѣщи йофлѣкІуѣ, мѣгѣагѣз. Лѣпкъ нѣгѣышѣу Іуашхѣмахуѣ и нѣбдзыпѣ къѣхыркъым, хѣхѣс хѣуа адыгѣхѣр къѣкІуѣжыным попльѣ.

Хѣкум и гур хуѣныкъуѣу, абы и мывѣ хѣдѣзѣхѣр нѣхѣ мыхѣуми и гум къѣкІыу мѣпсѣу, и дахагѣр и нѣгу шІѣтц – а псѣр Бырманытым дежклѣ гѣащІѣ кѣулейш: апхуѣдѣ гурышІѣм ар ибгынѣу шытмѣ, араш абыкІѣ шынагѣуѣр, сыту жыпІѣмѣ абы и лиричѣскѣ лыхѣужыым дежклѣ «хѣунуш зѣуѣ гушІѣр бзууншѣ абгѣуѣ, бгынѣжа псыкъуий».

Адыгѣ лѣахѣм шалѣхуа, шыпсѣу усакІуѣхѣмрѣ диаспорѣм къахѣкІахѣмрѣ зѣбгѣапшѣ шыжыкІѣ, нѣм къылуимыдзѣнкІѣ Іѣмал илѣкъым лѣпкъ ІуѣрыІуатѣм и художѣственнѣ Іѣмѣпсымѣхѣмрѣ и дуней лѣагѣухІѣмрѣ зѣхуѣдѣу къагѣзѣбѣпми, тематикѣ яхуѣжыумкІи, творчѣскѣ къалѣнхѣу зыхагѣзувѣжхѣми зыкъѣмкІѣ зѣрызѣхуѣмыдѣр. Хѣхѣс адыгѣ усакІуѣхѣр ХѣкужыымкІѣ гупцлѣнѣхѣш, сабийм хуѣдѣу я гур къѣогуфІыкІ, адѣж шыналѣгѣм шытѣпсѣлѣыхыкІѣ, дѣрѣжѣгѣур ялѣш. Хѣкужыым ис усакІуѣхѣр абы и лѣзныкъуѣкІѣ нѣхѣ зыгѣубыдаш, «ироукІыгѣтѣ» я гурыгѣу-гурышІѣр нѣІуту сѣтей къашІын. Абы и лѣзныкъуѣкІѣ шапхѣ куѣд къылхуѣхынуш. Псалѣѣм палщІѣ, адыгѣбзѣм и дыхѣпІѣ-дѣкІыпІѣхѣр нѣгѣѣсауѣ зыхѣзышІѣ Іуѣгѣж Борис сонѣт цикл илѣш

зы усэ дежи ушримыхьэлгэу хамэщлым шыпсэухэм я творчествэм и теплэе и пльафэ: ар тепсэлтыхьыркыым кьуршхэми, псыпыхухэми, уеблэмэ пшыкьуэцлэу шыбышцами ярейш «Хэку», «луашхьэмахуэ» псалэхэр, кьинэмышцауэ адыгэ луэрыуатэм и Измал гуэри кьыгьэсэбэпыну хэткыым (пэжш, сонетымрэ адыгэ луэрыуатэм и усэ гэпсыкларэ арыншэми зэпэжыжэщ, ялуэху зэхэлхькыым.

Апхуэдэу яхужылэ хьунуш нэгьуэщл ди усакуэхэу Бицу Ана-толэ, Кьуиикьуэ Налбий, Ацкьан Руслан, Бештокьуэ Хьэбас, нэгьуэщлхэми я (эдакьэщлэкл куэдым теухуауэ. Аглэ сыт абыхэм я усыгьэхэм «адыгагьэу» кьыхэнэжар. Дунейпсо цыхубэр зэгупсыс луэхугьуэр кьышцагьалхьэклэрэ, адыгэбзэм и псэр абы зэрыхалхьхэм, усэхэм – темэхэм ар пшэклухь зэрахуэхьумкларэ адыгэ нэщэнэ, фашцэхэр кьызэпэца мэхьу.

Хэхэс адыгэхэм кьахэклэ усакуэхэм я деж дгьээжэрэ я усыгьэхэм дахэплэмэ, жылэ хьуну кьыдолхьытэ луашхьэмахуэ и образым зэрызэхуагьазэм хуэдизклэ тенджыз Фыцлэм: и образми я нэлэ трагьэту. Абы и зы шапхьэу кьэдгьэлхьэгьуээнш Йорданием шыпсэу *Ехьулэ Хьэний* и зы усэ «луашхьэмахуэ» зыфидцар:

Луашхьэмахуэ игу кьышежэу
Псышхуэ уэрхэр мэпштейей.
Хьыр здэшылэм яунэтлауэ
Йожэх кьафэу ислэмей.

Мы сатырхэм деж усакуэм кьехьуллэш адыгэ лъэпкыым ехьэлла образ кьыгьуэтыну: «Псышхуэ уэрхэр... йожэх кьафэу ислэмей».

Дэнэ клуэми лбахэ фашэу,
Хабзэ дахэр кьыздрахьэкл.
Дэнэ псыми хэмыгьуашэу
Ахэр кьофэ ислэмей.

Пшэм шылыду уэгум итхэр
Пфэмьщл вагьуэу удэплъейм.
Ахэр лбахэм и тклуэпс дынцэу
Ноби кьофэ ислэмей.

Кьохыж уэшхьуи дэни носыр
Луашхьэмахуэ ипс плейтейр,
Щыльэ псоми яльолэсыр
Ди кьэфэклэу ислэмейр.

Хыуэ шыгэм уахэлгьамэ,
Хыболгьагьуэр толькьун уейр.
Нэхь епльыуи – кьэпльагьунуш
Кьызырыфэр ислэмей.

Усэм и иужьрей едзыгьуэмкIэ усакуэм кьыджиIэ хуэдэщ адыгэ диаспорэм и лэпкь менталитетыр хьума хьурэ мыхьурэ. Абы и жэуапри кьабыл пшыну еукьуэдий: хым хэмыгьуэщауэ, адыгэщым кьыкIа псым ислэмей ящI, толькьун сурэтым иувэурэ.

***

Апхуэдэщ ди лэпкьэгьу хэхэсхэм я IэдакьэщIэкихэр зыхуэгьэпса Iуэхугьуэхэр. Адэжь льахэр хэхэс адыгэ усакуэхэм я творчествэм темэ нэхьыщхьэ хуэзыщыр хамэ шыналгэ шыпсэу адыгэ псоми ар я хьуэпсапIэу, абы я гугьапIэр кьрапхыу зэрыщытырш. «Льахэ» псалгэр «кьабзагьэм», «дахагьэм», «беагьым» я синонимэгьу псалгэуш абыхэм я художественнэ кьэгьэщыныгьэхэм кьызырыщыкIуэр. Ар и шыхьэтщ а псалгэхэр хэхэс адыгэхэм ягуми я псэми кьабгьэдэкиу зэрыщытым.

Е XX-нэ, XXI-нэ лIэшыгьуэхэм я зэблэкигьуэ лэхьэнэм дунейм кьышыхьау демократие зэхуэкIыныгьэхэм яжь кьыщIихуащ хэхэс адыгэ литературэми. Ар лэхьэнэщIэ хьыхьащ. Тыркум шыпсэу ди лэпкьэгьухэм япэм кьыпаубыду шыга гьугьуехьхэри щыIэжкьым. Европей кьэралхэм я зэгухьэныгьэм хьыхьэну хушIэкьу Тыркум иджы хэхэсхэм – адыгэхэм, ермэлхэм, алыджхэм, хьэрыпхэм, нэгьуэщIхэми – хуитыныгьэ яритащ я бзэкиэ газет, журнал, тхыль кьыдагьэкину, кьэрал телевиденэм, радиом канал щхьэхуэ кьыщыгьэуахыу зэман пыухьыкIэ я анэдэльхубзэхэмкIэ нэтынхэр цагьэхьэзырыну. Абы хэльхьэж дэнэ шыпIэ шыпсэу адыгэхэр зэрылгьагьу, зэкилгьыкIуэ, я гурыгьу-гурыщIэхэр зэхуауатэ иджы зэрыхьуар.

Хэкужьым ис адыгэхэри иджы я лэпкьэгьухэм нэхь щIэх-щIэхьурэ яльоIэс: Кьэбэрдэи-Балгькьэрым, Адыгейм, Кьэрэшей-Шэрджэсым кьыщыдэки газетхэр, журналхэр, тхыльхэр яIэрохьэ, ди тхакIуэхэр зэхуозэ. А псори сэбэп хуохьу хэхэс адыгэ литературэм зиужьыным. Нобэ а литературэм хэлэгьыкIауэ игьэлапIэ хьуащ шыхур, мамырыгьэр, адыгэ лэпкьым и тхыдэ, и культурэ щIэинхэр. Мы ди кьэхутэныгьэхэр шыхьэт зэрытехьуащи, а псори, гьуджэм хуэдэу, кьытощ хэхэс адыгэ усакуэхэм я литературэ кьэгьэщыныгьэхэм.

ЗИ ТХЫГЪЭ ДЫТЕНСЭЛЪЫХЪА УСАКИУЭХЭР

1. ХьэщIэдэгү Нэрмин
2. Абазэ Ибрахьим
3. Бабыгу Эргун
4. БырмамытI Фоаз
5. Гьунокьуэ ПыкIэ
6. Дэгумыкьуэ Iурхьан
7. ЖьыркIагуэ Фэтихь
8. Къалмыкь Беслээн
9. Къандур Мухьэдин
10. Къэзэн Яхья
11. Лу Джихьэн
12. Мерэтыкьуэ Метин
13. Сэмихь Къазбэч
14. Стац Издин
15. Тхьэгъэзит Рафикь
16. Тхьэээплъ Фозий
17. Хьэткьуэ Яшар
18. Хьунэгү Надие
19. Черкез Владимир
20. Шыгъэлыгьуэ Мэжид
21. Къэрдэн Дурие
22. Шорэ Ахьмэд
23. Ехьулэ Хьэний

II ИХЬЭ. ГУР ЗДЭЩИИЭМ ПСЭР МЭКИУЭЖ

Щыналъэ нэхьыбэ къэзэунрэ хамэ мылӕку зэлъэфэлӕнрэ фӕлкӕ нэгъуэщӕ плъапӕ ямылӕжу къызэхэнэгъа европей къэралыгъуэжъхэм я бийуэ XIX лӕщыгъуэм екӕуэкӕ цыхубэ зэщӕхъееныгъэм жыджэру хэта тхакӕуэщ Сватоплук Чех (1846–1908 гъ.гъ.). Абы и къалэмыр жану хуигъэлэжъащ зи щхъэхуитыныгъэм щӕбӕн лъэпкъхэм я къарур зэщӕгъуэуэным, цыхур гъэлъӕпӕным, абы и хуитыныгъэхэр хъумэным. Ахэраш зыхуэгъепсар тхакӕуэ цӕрыуэм и тхыгъэ нэхьыфӕхуэ «Пщылӕм и уэрэд», «Губгъуэ» поэмэхэр, «Пан Броучек XV лӕщыгъуэм зэригъэзэжыгар» сатирэ повестыр, нэгъуэщӕхэри.

Чех – литературэм и классикым – дэ, адыгэхэм, пщӕ ин щӕхуэтщӕын щхъэусыгъуэ шыгъэщ. Ар ящыщӕ кавказ лъэпкъхэм, псом япӕу адыгэхэм, лей къазэрытэхъэр ямыдӕу къэувауэ шыта цыху пажӕхэм. Австро-Венгрием и бжъым къыщӕкӕныу лӕщыгъуитӕм нӕблэгъауэ ныкъуакъуэ чеххэмрэ словакхэмрэ ирагъӕкӕуэкӕ бӕнэныгъэм пасэу хыхъуэ ипсыхъа щӕлӕм къыгурыуат шӕрджӕсхэр бӕлыхъ тӕуащӕм зэрыхадзар. Бгырысхэм я лыгъэр ялӕт, ядӕлӕпыкъу хуэдэ защӕрӕ, политик щхъэхуещӕхэм ахэр зэрыгъэжакъуэр и нӕгу щӕкӕырт Сватоплук. Абы и щхъэр течауэ жиӕрт империалистхэм я мурад щӕхуэр зӕфӕкӕыху, нэгъуэщӕу жыплӕмэ, зи зӕхӕщӕжыгъуэр къӕблӕгъа Уӕсмэн къэралыгъуэжъым и щӕыналъэр зӕхуагуэ-шыжыху, Урысейм и зауэ уэрдыхъум Кавказ бгырысхэр пӕщӕдзурӕ зӕрекӕуэкӕныур.

Сватоплук Чех илӕгъуакъым и лъэпкъэгъухэм щхъэхуитыныгъэр зрагъуэттар. Ар къышыхъуар 1918 гъэрц, Австро-Венгрие империер лъӕлӕжу Чехословакие республикэр къэунӕхуа нӕужыщ. И хъуэпсапӕр нахуапӕ щы-хъуну пӕлӕэр къӕблӕгъауэ езы тхакӕуэр 1908 гъэм дунейм ехыжаш.

1874 гъэм, и ныбжыыр илӕс 28-м иту, Сватоплук Кавказым къакӕуэри зригъӕлӕгъуащ Урыс-Кавказ зауэм и ӕужыыр зыхуэдэр. Теплӕгъуэ шынагъуэт хы Фыцӕлӕ йуфӕр зи хӕцӕпӕуэ шыта адыгэхэм я щӕыналъэм щӕлӕм и нӕгу шыщӕкӕлар. Ар тхакӕуэм фы дыдӕу къыщигъӕлӕгъуэжащ игъэзэжа нӕужь итха «Адыгэ» расказым:

«...Нэм кьипльыхьыр мэщ, ихьуреягыр шымщ. Пхьэмбей фэ кьызытеуа мы шыльэ абрагуэм псэ зыут ушрихьэлэркым. Зышыплэкли шы-пльагьуркым мээ нэзыншэм кьыхэкI лугьуэ шхьуэш тлэкуи. Цыху псалэ макьи, хэ банэ макьи... уи тхьэкIумэм кьиуэркым мэзауэхэм ягьабзэ джыдэхэм я Iзуэлыауи. Зи хуэдэ шымылэ дахагэм и кхьэхалтэ, и даушы-шыншагэм шынагьуэу уи гуцIэм зыкьыдигьазуэ».

Сватоплук Чех Кавказым шыIуэ кIуэжа нэужь, зи гугьуэ тIаIа рассказыым нэмышI, очерк зыбжани итхаш адыгэхэм ятеухуауэ. АбыхэмкIэ шIылэм Европэм кьригьэщIаш дунейпсо шэнхабзэм хуэ-фашэ хэлхьэныгьэ хуэзышIа лэпкь уардэм кьытепсыха насыпыншагьэр зыхуэдэр. АбыхэмкIэ игьэкьуэи-шаш «япэкIи иужькIи дунейм кьышымыхьуауэ гуцIэгьуншэу зэхэзехуэн яшIа лэпкьым» кьышхьэшымыжа, и чэзум дэмылэпыкьуа кьэрал унафэщIхэр, зи шхьэ Iуэху фIэкIа зезымыхуа политикхэр.

Шхьэхуитыныгьэм и уэрэдпехьэ Сватоплук Чех ди лэпкьэгьухэм ятеухуауэ а зэманым итхэхэм ящыцуэ зэкIэ дилэр «Адыгэ» рассказыым и закьуэщ. Ар дэ кьыхэтхьжаш Истамбыл шыIэ Шэрджэс фIышIэ хасэм и тхьылэ хьумапIэм. Рассказыр чехыбзэм кьрихри урысыбзэкIэ зэридзэкIауэ шытащ революцэм шыгьуэ Урысейм икIьжу Прагэ, иужькIэ Париж шыпсэуа, 1934 гьэм франджхэм я кьалашхьэм шылэжа Бекович-Черкасский Елмырэ. Урысыбзэ вариантгьр адыгэбзэм кьызыгьэзэгьэжар шIэныгьэлI, тхакIуэ Пымьжэ Хьэмышцэ.

Мы зы тхыгьэми налуэу кьыхош Сватоплук Чех адыгэхэм кьахуиIа фIыльагьуныгьэшхуэр. «Адыгэ» – апхуэдэ фIэщыгьэщIэш абы и рассказыым хуишIар, армыхьу Европэм шыпсэухэр нэхь зэса «шэрджэскьым» икIи «бгырыскьым».

Адыгэм и шыпкьагьым, и лIыгьэм, и псэ кьабзагьэм я шапхьэщ Аслээн-бей и образыр. Ар «илхэс хьэлэхэми», гьашIэ гьуэжькуий шынагьуэхэми кьызэфIамыгьэщIэфа «уэздыгьей уардэщ», хьуэпсапIэ льагэ, фIэщхьуныгьэ куу зилэ, мурад ишIар зригьэхьулэн папцIэ «шIыри хьри» зэпызычыну хьэзыр цыхуш. Ар кьахош «тырку кхьухь зэщIэскьыскьэр» зезыгьакIуэхэм и теплэкIи, и фашэкIи, и зылыгьыкIэкIи. Аслээн-бей пхуегьэшхьынукуьм «алэрыбгьу теукьуеи кIьжа шьыкIум» зышызыгьафIэ тырку пэшэми.

И шIэныгьэр-шэ! Адыгэ зауэлI фашэр апхуэдизкIэ тхакIуэм фIэдахэши, псалэ хэлэтыкIа защIэш хужилэр. Абы елытауэ сытым

шыщ «тырку кIагуэ дытар»! Аслъэн-бей кхъухьым щисамрэ и лъахэм кыщысыжамрэ шыгъа фашцэхэр зэрызэтемыхуэм гурыщхъуэ дегъэщI егуанэм шыгъуэ тхаклуэм кыгъэсэбэпауэ граф Г. Гагарыным «Анапэ шыщ натыхъуей уэркъ» зыфIиша и сурэт цIэрылуэр.

КIэщIу жылэмэ, чех тхаклуэм кыпкырыкI гуапагъэ, хэлъ цыхухгъэмрэ гушIэгъумрэ, ди лъэпкыым кыыхунIэ гурыщIэ хэлэтыкIам кыагъэщIауэ жылэ хъунуш «Адыгэ» рассказыр. Ди фIэш мэху илъэсищэ ипэкIэ дунейм кыте-хъа мы художественнэ тхыгъэ кIэщI цыкIум – адыгэпсэмрэ адыгэ дунеймрэ тельдыджэу шызэхэхуэнам – нобэрей ди щIэджыкIаклуэхэр гуапэу зэрылушIэнур.

Адыгэ Рассказ

Хы шэжыпсыфэм шабэу ирижэ толькыунхэр хиупщIэу кIуэцIрокI тырку кхъухь цыкIужьейр. Жыыбгъэ IэубыдыпIэншэм кIэщI-кIэщIурэ игъэбырыб чэтэн зэхэдыжыхъар зыщхъэщыт кхъухь зэщIэскыыскъэр IэпапIэ закъуэу кыыхолыдыкI уафэ къащхъуэфIыщIафэмрэ тенджыз гъуабжэ-щхъуантIафэм-рэ шызэлусэ нэз уэрдыхъум.

Дыгъэм кыгъэза я щхъэхэр адэ-мыдэкIэ сыздэкI кхъухьзехуэхэр ней-нейуэ хуоплъэкI зи кIапэхэр Iэта чэтэн шэтырым зыщызыгъафIэ я унафэщIым. Алэрыбгъу теукъуеикIыжа цыкIум зи лъакъуэхэр зэблэдзауэ тес тырку пэщэр пIалгъэ-пIалгъэкIэрэ йокъу и жьэм хуихь бжъамий псыгъуэм, дыщэ вагъуэхэр зыхэгъэтIысхъа абдж наргъылэм (кальен) ит псыр кыгъэкъуальэу. Пэщэр здэщысым адэлэуэкIэ жъауэм щIэлэщ шухъэ пIащIэ шхылэн папщIэу зытепIа цыхухъу гуэри. Шухъэм кыщIош щадыхъа фIэкиа умыщIэну лъахьстэн вакъэ фIыщIэхэр кызэкъуээкIа и лъакъуэхэр, и натIэ лъагэмрэ и пэ псыгъуэ кIыхьымрэ нэхъри псыгъуэ щIэхъукI нэкIу зэхэуар. Iупэ пIащIэхэр кыхъэщ къудейш и пащIэ тхъуам.

Абы и нэхэр мащIэу зэтехами, жей кум хэт хуэдэу. Гугъуехьымрэ нэщIэбжэ хьэлэхэмрэ пасэу зэрагъэлымпIыжа напэм и дэтхэнэ лэдэхри гуауэ кIыхьхэм я нэпкыыжэ жагъуэу абы кыхош. Тенджызым кызырэтыхьэрэ лIыжыым зигъэхъеуэ гу лъатакыым кхъухьзехуэхэм – кхъухь зэщIэскыыскъэм игъэщ тхъэусыхъри, езы-

хэм я зэрызехэз махьри кызырыфлэуэху шылэкым абы. «Тенджызыр езэгъуу кышцлэтынкым, – зэхуцацэрт ахэр. – Ешагэнкнн мэху, уафэмрэ хымрэ я сурэт зызымышуэжыр имыужэгъуа ун гугъэ?»

Абы хэту, тутын ефэныр зэпигъзури, кхухьыр зейм шухьэр зытпэм дежкнэ зриуэнтлэклэщ, и лэпэр кхухьыр здэкуэмкнэ ишийуэрэ:

– Пльэт, Аслээн-бей!

Лыжькым хуэмурэ и нэхэр кызэтрихаш. Абы и нэ плащитным занщлэу зраггэхуэжаш и нэклум. Хуэзпсэгъуэ нур гуэрэм кыдэхуэпскнэ а плэклэм напэ зэлэжам тель гулэ дыркхуэхэр тралгэщылкнэжри псэ кыхаггэхэжэат. Зыгэлайкнэ ар гупсэхуу плэаш тырку пэцэм и лэр здишия лэныкхуэмкнэ. Аслээн-бей и нэклу зэхуэр зэлъылкнэгурэ плыагъуу нэху хьурт. Асыхьэтым и лэпкхлэпккым малхьэдису ирижа гуэрым Аслээн-бей кызэщилэтащ, и теплэн тлэкур зытридари тлэу нкэгъуэкнэ ар кхухьыпэм кынышхутащ. Апхуэдэ лантлагьэр кьарурэ лыжькым кызырыкхуэклар яфлэтельыджэу иджы абы клэлыныптырт кхухьэхехуэхэр. И щыб кьэггэзауэ кхухьыпэм тетым и ныбжькым хуумыггэфэщыну илэ лэпкхлэпккэ зэклужым, ятлэхум кыхэггэжыкнэ хуэдэу кьабзэу упса и щхьэм, иджыри зырыкхуарууфлэр кыбжылэу шэцла и пшэм еплурэ тырку пэцэми иггэщлагьуэрт гьашцэ хьэлтэм кызэфинимыггэщнэ а «уездыггей уардэр».

И лээнкланлэм кьптехуэу Аслээн-бей кьепхухат тырку кларуэ кьуэлэн кыхьыр. Иджы ар зэтекуэтати, дыггэ бзийхэр зытеджэгукнэ и цей хьэзырыбггэр кышцлэщырт. Арат кьозыггашцэр Аслээн-бей и гьусэхэм зэрамылэпкхэггур. лэщкнэ апхуэдэу зи бггэгур зыггэщлэращлэ хабзэр кавказ цыху уардэхэрщ.

Фэепль сыну кхухьыпэм траггэжыкхыами ярейт Аслээн-бей – мыхьейуэ абы тетт, илыаггум и нэр тенауэ.

Сыту плэрэт апхуэдизу зыпхэкхуауэ лыжькыр зэплынклэ хьунур? Хы нэз фышцлэмрэ уафэ кьашхуэмрэ я зэхуаку кыдэува дыжыныфэ ныбжькхэра? Абы и плэклэмкнэ хуэбггэфашцэ хьунут хы нэпкэ задэм е щхьэхынэу уафэ гьунэхэм щызеджадэ пшэ кьетхухахэм ялуплэу. Ауэ гупсысэ плейтеям Аслээн-бей и нэгу кышцлнэгэхьэр нэггуэщлт: бггэ плэклэу абы и нэ фышцлэ плащитным кыхаубыдыклат, клуэтэху нэхэ псынщлэу кьеуэ и гум зыхищлат илэс куэдкнэ зыщлэбэга кьурш лыаггэхэмрэ мээ гьунапкхэншэхэмрэ я теплэр.

Апхуэдэу мыхъейуэ куэдрэ теташ ар кхъухьыпэм. Иджы абы кыфлэгуэхужтэкъым и щхъэ пцанэр тезыжьыкI дыгъэ гуащIэри, и дежкIэ Iэ къащIурэ хъуэр псалъэхэр къезыутIыпщ кхъухъезехуэхэм я макъри. Абы ильагъури зыхищIэри зыт – нэхъ гъунэгъу хуэхъуху нэгъуэщI теллэрэ пльыфэрэ зыгъуэт дьжбыныфэ ныбжьырат. Ныбжьыр хуэм-хуэмурэ экIэщIэкIри абы кыхъэшу хуежъаш къыр папцIэхэмрэ нэкъ еупсыхахэмрэ – зи шыгур лъагъу зыIэт къурш-хэм я лъапэр.

– Аслъэн-бей! Къеджащ абы зыгуэр. Жей куум кыхъэзышыжа макъыр шызэхихым, зыкъригъээкIащ лIыжъым. Чэтэн пщылэм щIэс тырку пэщэм дежкIэ кIуэтащ икIи алэрыбгъум и кIапэм тетIысхъащ. зыталайкIэ ахэр шыму шысащ, итIанэ тыркум къригъэ-жъаш:

– Аслъэн-бей, хуабжъу узэрыщIэлэIуарш укышIыздэсщтар. Ауэ... ахъшэ уимылэми, Iуэхукъым абы щхъэкIэ умыукIытэ, пщIэншэу уздэсшэжынш.

– Тхъэр арэзы кыпхухъу, Мыхъмуд-бей, сэ шэч лъэпкъ къытес-хъэркъым уи жумартагъым, – жиIащ хуэму, ауэ хэкъузауэ лIыжъым.

Езыр зэрыхуейм хуэдэу псалъэмакъыр унэтIа шымыхъум, пэщэр увыIэжаш, лIыжъым кыфIигъэкIаIакъым. Нэмэз шыгъэм пыбла мывэ цыкIухэр зэригъэунтIэIуурэ пэщэр нэбгъузкIэ Аслъэн-бей кыхуеплэкIырт, ар зэгупсысыр и нэкIум къриджыкI хуэдэ. ИтIанэ кызызфIимыгъэIуэхурэ кыжъэхидзащ:

– Дэри къурш диIэщ.

– Дауи.

Аслъэн-бей и Iупэхэр зэтежаш, пэщэм и псалъэм пидзыжам ауану хэлъыр зэрынэхъыбэр къыбгуригъаIуэу. Мыхъмуд-бей ар зыхы-мыха зищIащ.

– Фэ езыхэм нэхъ къафштэу ди деж фыкъэIэпхъуаш. Дэ фэ ди гъавэ щIапIэхэмкIэ, ди хъупIэхэмкIэ дывгъэгуэшащ, ди къуэшу, ди динэгъуу фыкъедгъэблэгъащ.

– Алыхъым псапэрэ гуапэу къывитьжынш къытхуэфшIа псори. Алыхъым и закъуэщ зышIэр, зыщIэн хуейри мобы хуэкIуэ гъуэгум сэ сыкъытезышар, – жиIащ Аслъэн-бей, къурш щхъэ хужъхэмкIэ и Iэр ищIурэ.

Тырку пэщэм абы кыфIигъэкIакъым.

Аслъэн-бей и нитIыр аргуэру тедиящ уафэ къащхъуэ лъащIэм иджы IупщI дьдэу къыщIэува къуршхэм. Уеблэмэ абыхэм къахэ-

щырт хы Іуфэм кьеуалэ ауз куухэр, ахэр щізыгъанэ мээ Іувымрэ мэкьуплэхэмрэ. Аслъэн-бей кьыфлэшщырт мывэ идэмэ, псы Іуфэм хунэгъэсыну, гъэми шымы шылэ-хъар удзыфэхэр кьызеубгъуха кипарисхэмрэ кьуэрэдэрэ щхъэ баринэхэмрэ а щхъуантлагъэ тенджызм къахильэгъукьыгу. Ауэ кхъухьыр иджыри зыкъомрэ есаш, хым занщлэу кьыщхъэщыувэ нэпкъ задэм нэсын щхъэклэ.

Адэ жыжьэу укьыщыплъэмэ, гу зыльумытэу щыта пэум и кьуагыр псыдыхъэ бгъуфлэу кьыщлэклат. Кхъухьыр абы щынэсам дыгъэр кьухъэжырт, и дыщэ бзийхэмклэ хы шылуыр зэпилтэ-шыхьыжурэ. Псыдыхъэм и ижырабгъумклэ еклэуэкл нэпкъ кьыхьыр щхъуантлагъэм щигъанэрт, мащлэу зифэтурэ ар хыхъэжырт сэмэгурабгъу лъэныкьуэмклэ зыщызыукьуэдид кьуршхэм. А лъэныкьуэмклэ псы Іуфэ дыщэм кьылут члисэм и щыгу удзыфэмрэ кхъуэщын унащхъэ плыжьхэмрэ махэ хъуа дыгъэ бзийхэр теджэгукьырт.

– Новороссийск! – хэщэтыклат Мыхьмуд-бей.

Лыжьым и нэхэр кьэхъуэпсклат, и Іупэхэр нэхъри зытрикьуаш, и Іэр езыгъэблагъэ квалэ цыкьумклэ ишийуэрэ. Кхъухьыр мыплашлэу хуэкьуэрт абы.

Дыгъэ кьухъэжым шакъафэу ирилат ижырабгъумклэ псыдыхъэм кьыщхъэщыт бгыхэр. Ауэ ари хуэм-хуэмурэ ужыыхьжри, зэхэуэу хуежъа пшанэм гьуабжафэу къахэувэжаш. Гъэмахуэ жэщ хуабэр псыдыхъэм кьыщхъэщыхъэрт, дыщэ вагъуэ мелардхэр алэрыбгъу фыщлэ шылым кьыхигъэттысхъэу.

Мэзыр псы Іуфэ дыдэм кьышеуалэ щыплэм гьунэгъу шыхуэхъум, кхъухьыр кьэувылаш. Кхъуафэжьейр ирагъэжэхъри абы иттысхъаш Аслъэн-бейрэ хъэнцэхэр зылыгъ зы шлалэрэ.

Кхъуафэжьейр псы Іуфэм зэресыллэу, абы кьипкьри абдеж дыдэм кьыщыт жыгенжьым зришэклат лыжьым. Зыкъомрэ щыташ ар, жыгым и нэклур ирикьузыларэ шлалэ кьыхькьлэ зыщлэбэга мэ гуакьуэр куууэ зыжьэдишэу...

Апхуэдэ шыкьлэкьлэ кьыгъэзэжаш шэрджэс лыжьым – адыгэ лыжьым – и лъахэм, и адэжьхэм я кхъэр здэщылэм, и шлалэгъуэм епха гукьэкьыж Іэфлэхэмклэ гъэншам. Мы бгыхэр зэгур джэрпэд-жэжу кьыпэд-жэжу щыташ Аслъэн-бей и фоч уэ макьым, бий ерум ебгъэрыкьлэу и ныбжьэгъухэм я уэредадэм – абыхэм яхъумэрт я щхъэхуитышыгъэр, зи цэр тхъидэм хыхъа мы кьурш шыналъэр.

Хамэр къакьуэри ахэр я лъахэм ирихуаш. Здэлэпхъуа шыналъэм

исхэр я динэгъухэрами, лъыжым зы дакъыкы игу ихуакъым флэкуэда и хэкур.

...Аслъэн-бей зыкъищлэжри кызыплъэклат, итланэ и гуфлакэм кыдыхри зы зэкуэщылъ гуэр кхъуафэжьейм иридзаш. Тырку шлалэм фэ хъуржын хьэлэ цыкфур кыштэрэ еплэмэ... изыбзэу дыщэ ахьшэ илт.

* * *

Ерагыуш кызырыхуэгъуэтыжар лъыжыр зэгуэр зыщыпсэуа къуажэм ухуэзышэж гъуэгур. Ар зэщлэклэжат. Щышлэ-щыплэклэ кышыгуэуа бгым ар зэхуищлат, куэд шлауэ зэрабгынэжар кыуагъащлэу удз лъэрыжэхэри мывэхэм я шыгум илээдэжат. Иджы лъыжым лъагъуэр пхиупщыкырт и къамэ жанымклэ. Удз лъэнтхъуийхэм ар ялъахъэрт, хъэцыбанэ «дзакъэрейхэм» и шыгышыр яфыщырт, ауэ а псор абы кызырыфлэуэху шылэтэкъым.

Клэщл-клэщлурэ ар уафэмклэ дэплъейрт: кыщхъэщыт жыг щхэклэхэм пхырыплурэ кырыщхъэ щыхуфэр кыльыхъуэрт. А зэ луплэзгъуэм кырит гурыщлэ лэфым абы къаруушлэ кыыхильхъэрти, аргуэру къэкыгъэ блыныр пхиупщыкыу ежьэжырт.

Иклэм-иклэжым ар нэсаш а шыгум. Ауэ адэки абы кыплэплэ гъуэгуанэр нэхъ хьэлэжт. Иджы лъагъуэр щыхуплэм екфукырт. Жэщ псом етлэсэхакъым Аслъэн-бей: ар къагъзувылакъым лъагъуэ зэщлэклэжами, щы зэгуэзахэми, мылыпс уэрхэми, ихъуреягъым кышыкыгъуэ хъэуцыдз мэжэщлалэми. Нэхушым ирихьэллэу ар нэсаш щалъхуа къуажэм кыщхъэщыт луащхъэжым и шыгум. Гъуэгуанэ хьэлэм зи къарур шлха Аслъэн-бей абдеж щехуэхри лурихаш.

Лыжыр кышыушыкам, дыгъэр флыуэ кыдэклуэтэят. Ар ерагклэ кызыффлэтысхъаш. бдзапцэм хагъэжыхам хуэдэу зэщлэлулат и лэпкыльэпкыр. А дэщысым хуэмурэ щыплэр зэпиплыхъу шлдзаш. Дэплъеймэ, мээ лувым шлгъанэ луащхъэхэм зым адреир кыщхъэщытыжу залэтырт. Ахэр иухъыжырт уафэ нэзыр щлэзыщлэлыкы мывэ кыр абрагъуэхэм ящхъэщыгъэтысхъэжа таж хужыбзэхэмклэ.

Еплыгъмэ, нэм кыпльыхыр мэщ, кыуршыпс уэрхэм даха къуэжкый кууш, я лъащлэхэр мывэ абрагъуэхэмрэ пхъэ ентлэрыджхэмклэ селуэ. Щышлэ-щыплэкэрэ псы луфэхэм кылуохутэ алэрыбгъу удзыфэ

шэцлэхэр – я гьавэ шлалэу шытахэр. Лыжьым гупсэхуу псори зэ-
пилльыхьырт.

Зэгүэр мы луашхьэхэр, мы аузхэр и хэшлалэу шытац Аслээн-
бей и лъэпкъ уардэм. Мыбы шаухуэрт цыхухэм я мывэ абрагьуэ-
хэр, мыбы фоч уэ макьхэр шхьэщытт, шууей хьыжэхэм я шы лъэ-
гум шыгур кьышдэпсалээрт, хьушэ бжыгьэншэхэр шыбагьуэрт,
гьавэм игьэхышцэ выгухэр шызеклуэрт, шхьэхуитыныгьэм и уэрэд-
хэр шыжалэрт; гуэгуэнхэм я дамэм тету пшашэ тхьэлухудхэр и
псыхьуэм кьыдыхьэхэрт.

Иджы-шэ? Нэм кьипльыхьыр мэщ. Мы пхьэмбей фэ кьызытеуа
мы шыльэ абрагьуэм псэ зыфут ушрихьэлэркьым. Зыщыпни
шыпльагьуркьым мэз нэзыншэм кьыхэкI лугьуэ шхьуэш тлэклиу.
Шыху псалэмакьи, хьэ банэ макьи... уи тхьэклумэм кьиуэркьым
мэзауэхэм ягьабзэ уэшхэм я лэуэлыауи. Зи хуэдэ шымылэ дахагьэм и
кхьэхалээм... и даушыншагьым шынагьуэу уи гушцэм зыкьыдигьазэу.

Гукьыдэжыншэу, и шхьэр хьэльэу ириуэнтлэклиурэ зэпелльыхь
лъяжьым и лъахэр. Чыцэхэм ячэтхьа тырку кIагуэ дьтар куэд шлаш
абы зэрызыщидзыжрэ. Иджы шытц ар, шэхэр зи бгьэгум кьэблэкла
цейн морэр шыгьыу:

хуэфыпеш зи лъапшэ кIыхьхэр цей кьуашцэм шIихьумэ лъахь-
стэн вакьэ хужьыпсори; и пылэм шэкл удзыфэ пычахуэр кьешэклаш;
и бгыр шлэкьузаш адыгэ кьамэрэ сэшхуэрэ зыкIэрышцIа дьжьын
бгырыпкIэ; и плэм идзаш фэ зэгьэдзэклам кьыхэщыкIа хьуржын
кIыхьыр, кьэуалыр зэрылгыр; и дамэ ижьым фIэлъш шIаклуэ
фIышэр. Зыкьомрэ апхуэдэу хэгупсысыхьауэ шыгтри, и гьуэгу
хигьэщIу, ежьэжаш лъяжьыр. Иджы жьыжэжкьым ари, моуэ уIэбэмэ,
зи шхьэщыгум уиIэбэну кьыпшыхьу луашхьэжьым кьыкIэрыш и
кьуажэр.

Ауэ мыгурылуэгьуэр абы ухуэзышэ лъагьуэр зэрышымылэжырш.
ШыпIэр шлаганэ жьгей, кIей, тхуей, дей, блашэ жьг абрагьуэхэм;
дыгьапIэ джабэ нэклихэр яуфэбгьуаш мэракIуапшIэхэр луву
кьызэшэкла пыжьей, хьэцыбаней гуэрэнхэм. Кьат-кьату, зыр ад-
рейм кьышхьэщыту, кьэкIыгьэхэм я дуней телъыджэм нэр зды-
нэплъысым зышаукьуэдий. Удз дэжейхэмрэ жьг, чыцэ кьудамэхэм-
рэ апхуэдизкIэ быдэу зэрыубыдащи, уапхырыкIыфыркьым; уешауэ
удэпльямэ, хьумбылей тхьэмпабгьуэхэмрэ мэз жьзумхэмрэ я тыгэ
тельыджэхэмкIэ жумарту зыкьышхуаший. Уепльыхьмэ, тхьэгьуш

пльыжыбзэхэр зыпыбла шэщыдэр удз йувымрэ мээбзий Іэбапхэмрэ кьахольдыкІ.

Аслъан-бей кьэкІыгъэ тенджызым хэплъээрэ мащІэу хэщІэуکلаш икІи, и кьамэр кьрихри, адэкІэ льягъуэ пхищІыкІыу ежьэжаш.

Лыжьым и кьарур зэрыкІуэщІыр щІэх зэхищІаш, ауэ кьэу-вылэркьым. ИкІэм-икІэжым ар нэсащ кьуацэ-чыцэу зэщІэкІэжа и пцІантІэм, унэм. Ар шІамий лъэрыжэхэм зэщІаштэжат, блын зэгъуэ-удахэм адэ-мыдэкІэ удз ежьужьхэр кьыдэплъырт. Мывэ дэкуеипІэри лъэныкьуэкІэ ещІат; ихьуреягъым псэ зыпыт щыдымыртэкьым, зыпэ-мыпІа хьэщІэр гъэщІэгъуэн щыхьуауэ дэкуеипІэ кьуагъым кьы-кьуэплъ шындырхьуо удзыфэ цыкІлум кьищынэмыщІа.

Лыжьыр дэкуеипІэм тетІысхьэри кьемыдэуэжу сьс и ІэхэмкІэ и щхьэр фІиубыдыкІыжаш.

ГущІэм зыкьыдэзыгъазэ абы и щІэу макьыр зэхэзыха щыІэкьым.

* * *

ЩыпІэ пхыдза гуэрым шылауэ Новороссийск кьэкІуэжа алыдж лыжьым кьалэ псор кьызэщІиІэташ, бгыхэм адыгэхэм кьы-щакІухьу жиІэри. Тхьэ щыІуэжырт езым и нитІкІэ абыхэм ящыщ зы ильэгъуауэ.

Алыджым игъэхьыбарыжат: йуащхьэж гуэрым кьыщыщхьэдэ-хыжым псыхуэллэ Іей кьыхуэкІуат. Арати, адыгэхэм псынэ куэд ялауэ кьызэрыжралар игу кьэкІыжри абыхэм ящыщ кьыльыхьуэу хуежьаш. Псынэм лэмыжыжьэу льягъуэ пхырышыгъащІэм йуащ. Абы теувэри унэ ныкьуэкьутэ гуэрым иришэллаш, дэкуеипІэм кІэрыгъэщІауэ щылт лыжь гуэр, и пащІэ-жьакІэр хужьыпсу тхьуауэ. Ар зэрыадыгэр и нэклумкІэ, и щыгъынымкІэ кьапщІэрт. Адыгэ лыжьым и псэр хэклат, и Іэм кьамэр ІэщІэлыу. Абы зэ-рылушлэу, кьыгъэкІэрахьуэри, кьокІуэ-кьольей...

Алыдж лыжьым кьыІуэтэжхэм едэуа кьэзакьым псалъемакьым кьыпищаш:

– Хэт ищІрэ, а лыжьым и закьуэу кьыщІэкІынщ а щыпІэм ады-гъуэ узыщрихьэлІэнури. Ппалтэ-палъэкІэрэ абыхэм я лыжьхэр Тьркум кьыкІы журэ кьокІуэж.

– Сьт щхьэкІэ? – щІэупщІаш нэгъуэщІ зыгуэри.

– Зи щхьэкІэр сщІэрэ сэ?! Емынэми таломи ищІэнкьым ар зи щхьэкІэр! Жалэ, ахэр шрагъэкІым щыгъуэ, хьугъуэфІыгъуэ куэд адэмыдэкІэ шыщІатІауэ, щІэх кьагъэзэжыну гугъэхэу. Иджы абы-

хэм къаклэлъыкӀуэу къыщӀэкӀыныщ. Сэ сызэрегупсысымкӀэ, арагъэ-нущ цхьэуасыгъуэри...

Ауэ урысыдзэм и унафэщӀхэр нэгъуэщӀут а Ӏуэхум зэрегӀыыр, икӀи абыхэм ӀэщӀкӀэ зэщӀэуздэ зауэӀӀ гупышхуэ бгыщхьэм ягъэкӀуащ.

Алыдж къэрабгъэм илъэгъуа дьдэрщ къэзакъ зауэӀхэри зыӀууэр: адыгэ Ӏыжьыр и унэ дэкӀуепӀэм телът, алыджым къызериуэтэжа дьдэм хуэдэу, цы кӀыхь зытет и шӀакӀуэр къешӀкӀарэ и къамэр и Ӏэм ӀэщӀэлъу. Абы и пыӀэр лъэныкъуабэ хьуауэ и цхьэ упсагъащӀэр къышӀӀэщырт.

Къзакъ гуэр лъакъузкӀэ еӀуныцӀащ хьэдэм. «ШейтӀан бацэр» (апхуэдэуц къзакъхэр бгырыс зыкъэзыӀэтахэм зэреджэр) хъеякӀым.

...Адыгэр и лъапсэжьым къэкӀуэжат, и псэр абдеж цыщынэну.

ЗэыдзэкӀар Ӏымыжъ ХьэмыщӀыц

ЛИТЕРАТУРЭ

1. *Баков Х.* Национальное своеобразие и творческая индивидуальность в адыгской поэзии. Майкоп, 1994.

2. *Бакова З.* Единство народа – единство литературы. Майкоп, 2002.

3. *Бакъ З.* Хэхэс адыгэхэм я литературэ. Налшык, 1999.

4. *Бакъ З., Ӏымыжъ Хь.* ХамэщӀ шыпсэу адыгэхэм къахкӀа тхакӀуэхэр. Налшык, 2000.

5. *Бакъ З.* БлэкӀам и дерсхэр къэкӀуэнум лъабжъ хуащӀу // Ӏуащхьэмахуэ 2006. № 4.

6. *Ӏымыжъ Хь.* Хэхэс адыгэ литературэ. Налшык, 2005.

7. *Тимижев Х.* Историческая поэтика и стилевые особенности литературы адыгского зарубежья. Нальчик, 2006.

ПСАЛЪАЩХЪЭХЭР

I Ыхъэ. ХамэщӀхэм шыпсэу адыгэ усакуээхэм я творчествэр.....	5
II Ыхъэ. Гур здэщыӀэм псэр мэкӀуэж.....	38
Литературэ.....	47

Учебно-методическое издание

Бакова Зера Хачимовна

ТВОРЧЕСТВО ПИСАТЕЛЕЙ АДЫГСКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ Учебно-методическое пособие по спецкурсу

Заведующий редакцией В. Н. Котляров

Лицензия № 00003 от 27.08.99

Сдано в набор 13.02.07. Подписано в печать 19.03.07.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Бумага офсетная. Гарнитура Таймс.
Усл. печ. л. 2,52. Тираж 100 экз.

Издательство «Полиграфсервис и Т»
360051, КБР, г. Нальчик, ул. Кабардинская, 162

ООО «Полиграфсервис и Т»
360000, г. Нальчик, ул. Кабардинская, 19
Тел./факс: (8662) 42-62-09
e-mail: elbrus@mail.ru